

*Mitteilungen der Deutsch–Ungarischen
Gesellschaft für Philosophie*

A Német–Magyar Filozófiai Társaság Közleményei

© *A szerzők, 2009*

© *Német-Magyar Filozófiai Társaság, 2009*

A kötetet szerkesztette: Boros Gábor

FISCHER ANTAL – ANTON FISCHER ÉLETE
ÉS A BÉCSI KÖR FILOZÓFIÁJÁHOZ
FÜZŐDŐ KAPCSOLATA

ANTON FISCHER (1901–1979).
SEIN LEBEN UND SEIN VERHÄLTNIS
ZUR PHILOSOPHIE DES WIENER KREISES

ISSN 2060-3622

ISBN 978-963-88139-2-3

*A füzet megjelenését támogatta a Német Nagykövetség Kulturális
és Oktatási Osztálya*

*Német–Magyar Filozófiai Társaság,
Budapest, 2009*

DUGPhil – NMFT
2009

A Német–Magyar Filozófiai Társaság egyik alapvető feladata a feledésbe merült binacionális filozófiai kapcsolatok feltárása és beemelése filozófiai emlékezetünkbe. Ennek a feladatnak a szellemében rendeztük meg 2009. április 6-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem Filozófiai Intézetében Fischer Antal halálának harmincadik évfordulóján azt az emlékülést, amelyen az európai jelentőségű orvosprofesszor filozófiai műveit, elsősorban is *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* (Bécs: Springer, 1947., ill. 1967.) című munkáját elemeztük. Az NMFT Közleményei harmadik számában e konferencia előadásainak szerkesztett szövegeit adjuk közre.

Külön köszönettel tartozunk Fischer Antal fiának, Fischer Jánosnak, aki alapvető módon járult hozzá az emlékülés és a publikáció gondolatának megvalósításához.

Eine der grundlegenden Aufgaben der Deutsch–Ungarischen Gesellschaft für Philosophie ist die Erschließung und Wiedererinnerung der in Vergessenheit geratenen binationalen philosophischen Beziehungen. Im Sinne dieser Aufgabe haben wir am 6. April 2009, dem dreißigsten Jahrestag des Todes von Antal/Anton Fischer im Institut für Philosophie der Eötvös Universität Budapest das Symposium veranstaltet, an dem die philosophischen Werke des Professors für Medizin von europäischem Rang, in erster Linie *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* (Wien: Springer, 1947., bez. 1967.) analysiert worden sind. In diesem dritten Heft der *Mitteilungen der DUGPhil* veröffentlichen wir die Texte dieser Veranstaltung.

Wir bedanken uns ganz besonders und ganz herzlich bei Dr. János Fischer, Sohn von Antal Fischer, der die Verwirklichung der Idee der Gedenksitzung und der Publikation maßgeblich unterstützt hat.

TARTALOM

- Fischer János: Visszaemlékezések és életrajzi bevezető / 8
- Kaproczy Károly: Fischer Antal, az orvos emlékezete / 24
- Kókai Károly: „*A tudományos megismerés filozófiai alapjai*” / 40
- Ambrus Gergely: Fischer Antal tudományfilozófiai nézetei és a logikai empirizmus / 60

INHALT

- János Fischer: Erinnerungen und Einführung in die Biographie / 9
- Károly Kapronczay: Antal Fischer, dem Arzt zum Gedächtnis / 25
- Károly Kókai: „*Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis*” / 41
- Gergely Ambrus: Antal Fischer's views on the philosophy of science and logical empiricism / 61

VISSZAEMLEKEZÉSEK ÉS ÉLETRAJZI BEVEZETŐ

Fischer János
(Richter Nyrt)

Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy ezen a rendezvényen, mely édesapám filozófiai munkásságával foglalkozik, mint fia beszélhetek Önöknek róla. Ez bennem is feleleveníti édesapám emlékét, és remélem, hogy személyét közelebb hozom a hallgatóságához.

Apám 1901. szeptember 8-án Pozsonyban az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraként született.

POZSONYI GYERMEKKOR (1901–1918)

Apja, Fischer Jakab, Pozsony elismert orvosa volt, aki az Állami Kórház elmebeteg osztályát vezette és jelentős magánpraxisal is rendelkezett. Édesanyja, Leitersdorf Hermina, régi pozsonyi családból származott. Nagypám Dunaföldváron született, gyermekkorában Makón élt, Szegeden érettségizett, majd a bécsi orvosegyetemen lett orvosdoktor. Pályafutását a budapesti lipótzsemei országos tébolyda orvosaként kezdte 1885-ben, ahol öt éven át dolgozott, majd a budapesti I. számú sebészeti klinikán műtői oklevelet szerzett. 1891-ben kinevezték a pozsonyi országos kórház főorvosává.

Apám és öccse, Emil, Pozsonyban nevelkedtek. A város polgársága egyaránt jól tudott magyarul és németül. Apám középiskoláit a pozsonyi németnyelvű evangélikus líceumban végezte 1911–1918 között (I–VII. osztály), majd a VIII. osztályt 1919-ben a budapesti V. kerületi állami főgimnáziumban, melyet később Magyar Királyi Állami Berzsenyi Dániel Reálgimnáziumnak neveztek, és a Markó u. 29–31-ben volt. Az érettségi bizonyítvány is tanúsítja, hogy különösen a nyelvek terén volt eredményes, ugyanis jeles érdemjegyet magyarból, németből, latinból

ERINNERUNGEN UND EINFÜHRUNG IN DIE BIOGRAPHIE¹

János Fischer
(Richter AG)

Es ist mir eine Freude und Ehre, zu Ihnen an dieser Veranstaltung, welche sich mit der philosophischen Arbeit meines Vaters beschäftigt, über sein Leben zu sprechen. Viele Erinnerungen werden bei dieser Gelegenheit in mir wach, und als Sohn von Anton Fischer hoffe ich, dass es mir gelingen wird, Ihnen seine Persönlichkeit ein wenig näher zu bringen.

Mein Vater wurde am 08. September 1901 in Pressburg als Staatsbürger der Österreich–Ungarischen Monarchie geboren.

KINDHEIT IN PRESSBURG (1901–1918)

Sein Vater, Jakob Fischer, war ein erfolgreicher Arzt in Pressburg. Er leitete dort die Abteilung für Geisteskrankheiten im Staatlichen Krankenhaus und hatte zudem eine umfangreiche Privatpraxis. Seine Mutter, Hermina Leitersdorf, stammte aus einer angesehenen Pressburger Familie. Mein Großvater ist in Dunaföldvár geboren und verbrachte seine Kindheit in Makó. Er machte das Abitur an der Oberschule in Szeged und promovierte an der Medizinischen Fakultät der Universität zu Wien. Seine Laufbahn als Arzt begann er im Jahre 1885 am Landeskrankenhaus für Geisteskrankheiten Lipótzseme in Budapest, wo er fünf Jahre lang tätig war. Nachdem er ein Diplom in Chirurgie vom Universitätshospital für Chirurgie Nr. 1 in Budapest erhalten hatte, wurde er 1891 zum Oberarzt des Staatlichen Krankenhauses in Pressburg ernannt.

Mein Vater und sein jüngerer Bruder Emil sind in Pressburg aufgewachsen. Die städtische Mittelschicht beherrschte gleichermaßen die ungarische wie die deutsche Sprache. Von 1911–1918 besuchte mein Vater die Klassen 1–7 des deutschsprachigen

¹Übersetzt von Krisztina Rozsnyai und Christine Godknecht.

Fischer Antal / Anton Fischer

és görögből kapott. Érdekes, hogy a „Bevezetés a humán tudományokba” című tárgyból nem jeles, hanem csak „jó” jegye volt.

Apám már korán tehetséget és nagy érdeklődést mutatott a nyelvek, a szépirodalom és a filozófia iránt. A magyar és német kettős kultúra nemcsak egyéni, hanem a pozsonyi polgárság tulajdonsága volt. Emellett magánórákat vett francia és olasz nyelvből és ezeket a nyelveket is magas szinten elsajátította. Ha már a nyelveknél tartunk, meg kell említeni, hogy akkoriban az iskolában latin és görög nyelvet is oktattak. Ehhez jött apám említett nyelvtelhetsége, miáltal egész életében otthonosan mozgott ezekben a nyelvekben. Angolul is megtanult, és később szakcikkeket és cikkeit angolul írta. A mai Európai Unióban célirány

gen Evangelischen Lyzeums in Pressburg. Im letzten Jahr 1919 war er Schüler der staatlichen Oberschule in Budapest, V. Bezirk, Markó Straße 29–31, die später Königliche Ungarische Staatliche Naturwissenschaftliche Oberschule Dániel Berzsenyi hieß. Sein Abschlusszeugnis zeigt, dass er besonders erfolgreich in den Sprachen war. Er erhielt ausgezeichnete Noten in Ungarisch, Deutsch, Latein und Altgriechisch. Interessant ist, so finde ich, dass er nur „gut” und kein „sehr gut” in dem Fach „Einführung in die Humanwissenschaften” erhielt.

Schon früh zeigte sich bei meinem Vater großes Interesse und Talent für Sprachen, Literatur und Philosophie. Seine Zweisprachigkeit in Ungarisch und Deutsch war zwar keine individuelle Besonderheit sondern Teil der Kultur der Pressburger Mittelschicht. Zusätzlich jedoch nahm er Privatunterricht in Französisch und Italienisch und konnte auch in diesen Sprachen große Fertigkeit erreichen. Sprachen betreffend möchte ich noch hinzufügen, dass damals Latein und Altgriechisch zum Lehrplan an höheren Schulen gehörte. Hinzu kam das besondere Talent meines Vaters für Sprachen. Sein Leben lang konnte er seine Sprachkenntnisse nutzbringend anwenden. Auch Englisch hat er gelernt und verfasste in dieser Sprache mehrere medizinische Bücher und Artikel. Heute ist es ein Ziel in der Europäischen Union, so viele Sprachen wie möglich zu beherrschen. Nun, mein Vater hat dieses Soll bereits vor hundert Jahren erfüllt.

Literatur faszinierte meinen Vater. Sein Lieblingsschriftsteller in seiner Jugend war Anatole France, den er im Original las. Auch hatte er eine Vorliebe für Musik und erhielt Klavierunterricht. Philosophische Abhandlungen gefielen ihm. Eigentlich hätte er gerne Philosophie studiert, doch mein Großvater wollte davon nichts hören. Letztendlich trat mein Vater in die Fußstapfen seines Vaters und immatrikulierte sich an der Wiener Universität, wo auch der Vater seinen Doktorgrad in Medizin erhalten hatte.

Die Auflösung der Österreichisch-Ungarischen Monarchie war der Hauptgrund, dass mehrere Mitglieder meiner Familie Pressburg in Richtung verschiedener anderer Länder verließen. Meine Großeltern väterlicherseits ließen sich in Budapest nieder. Mein Vater vervollständigte seine medizinischen Studien zwischen 1919 und 1926 in Wien.

minél több nyelv elsajátítása. Nos, elmondható, apám mindezt már száz évvel korábban is messze túlteljesítette.

Apámat vonzotta a szépirodalom. Anatole France gyermekéveiben kedvenc írója volt, akit eredetiben olvasott. Szerette a zenét és zongoraoktatásban is részesült. A filozófiai könyvek vonzották és szívesen lett volna filozófus, de nagyapám erről hallani sem akart. Így aztán apám végül követte nagyapám életútját, aki a bécsi egyetemen szerzett orvosi diplomát: apám is a bécsi egyetemre iratkozott be 1919-ben.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése volt a fő oka, hogy a pozsonyi családom tagjai más-más országba sodródtak. Apai nagyapám és nagyanyám Budapestre kerültek. Apám Bécsben végezte orvosi tanulmányait 1919–1926 között.

BÉCSI DIÁKÉVEK (1919–1926)

Apám tanulmányai Bécsben jól haladtak. Harmadéves korában már külön munkát végzett a híres élettani intézetben, melynek vezetője Otto Fürth professzor volt. Érdemes beletekinteni édesapám bécsi egyetemi leckekönyvébe is. Számomra is meglepő a leckekönyvben lévő fényképe, ahol még bajuszt is viselt. Apám 1919. október 28-án iratkozott be a bécsi egyetemre. A leckekönyv tetején jól látható a „külföldi”-re utaló pecsét; alig fél évvel korábban még nem volt külföldi Bécsben. Érdemes tanulmányozni a leckekönyvet, amelyben megállapítható, hogy a bécsi egyetem orvosi karán sok híres tudós oktatót, akiknek neve még ma is ismert. Tanárai között kiváló nevek találhatók. A leckekönyv második és harmadik oldalán megjelenik Hans Fischer későbbi Nobel-díjas német kémikus neve, aki később Münchenben lett professzor, majd amikor a II. világháborúban intézetét elvesztette, öngyilkos lett [6]. Hans Fischer (1881–1945) nevéhez fűződik a hemoglobin és a klorofill szerkezetének felderítése, 1930-ban lett Nobel-díjas. Megemlíteném még Adolf Gustav Smekal (1895–1959) nevét, hiszen ő volt a Raman spektroszkópia elméleti megalapozója.

STUDENTENJAHRE IN WIEN (1919–1926)

Die Studien meines Vaters in Wien machten gute Fortschritte. Im dritten Jahr arbeitete er zusätzlich im berühmten physiologischen Institut der Universität unter Leitung von Prof. Otto Fürth. Mit Interesse habe ich durch sein Meldungsbuch der Wiener Universität geblättert und war von einem Foto meines Vaters überrascht, auf dem er mit Schnurrbart zu sehen ist. Er schrieb sich in der Universität am 28. Oktober 1919 ein. Der Stempel, der ihn als „Ausländer“ kennzeichnet, ist deutlich zu erkennen. Nur ein halbes Jahr früher hätte er in Wien nicht als Ausländer gegolten. Wenn man sich das Meldungsbuch ansieht, begegnen einem viele Namen berühmter Naturwissenschaftler, die damals an der medizinischen Fakultät gelehrt haben und noch heute bekannt sind. Auf den Seiten 4 und 5 stehen Namen wie Hans Fischer aus Deutschland, der spätere Nobelpreisträger für Chemie und Professor in München. Als er im Zweiten Weltkrieg sein Institut verlor, beging er Selbstmord. Hans Fischer (1881–1945) entdeckte die Strukturen von Hämoglobin und Chlorophyll. Er erhielt den Nobelpreis im Jahre 1930. Auch Wolfgang Pauli (1869–1955), der berühmte Chemiker, der mit Kolloiden arbeitete, ist aufgeführt. Er lehrte physikalische und Kolloidchemie. Außerdem möchte ich Adolf Gustav Smekal (1895–1959) nennen, der die Grundprinzipien der Raman Spektroskopie aufstellte. Das Meldungsbuch erwähnt auch das Studiensemester meines Vaters 1923 in Budapest, welches von der Universität Wien anerkannt wurde.

Im Jahr 1920, kurz nachdem mein Vater seine Studien in Wien aufgenommen hatte, starb sein Vater. Meine Großmutter blieb allein zurück mit ihrem Sohn Emil. Im akademischen Jahr 1922/23 setzte mein Vater seine Studien an der Königlichen Ungarisch Elisabeth Universität fort. Nach einem Semester kehrte er jedoch nach Wien zurück. Im Jahr 1926 graduierte er in Medizin. Das Datum auf dem Diplom zeigt den 23. Juli 1926.

Nach dem Diplom setzte mein Vater seine Forschungsarbeit am physiologischen Institut fort. Bereits während seiner Studentenjahre veröffentlichte er sechs Artikel in der *Biochemischen Zeitschrift*. Der erste stammte aus dem Jahr 1922, als er im Alter von 21 Jahren die Wirkung der Kohlenhydrate auf die Verdauung analysierte. In den Publikationen legte er den Schwerpunkt auf

Bécsi tanulmányai elején, 1920-ban, meghalt édesapja. Nagyanyám egyedül maradt Budapesten Emil fiával. Apám az 1922/23-as tanévben egy félévet a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen végezte a tanulmányait, majd visszament Bécsben, ahol 1926-ban megszerezte orvosdoktori diplomáját. A diplomájának dátuma 1926. július 23.

Az orvosi diploma megszerzése után apám még kutatómunkát végzett az említett élettani intézetben. Már diákévei alatt hat publikációja jelent meg a *Biochemische Zeitschrift* című folyóiratban. Az első publikációja 1922-ből származik, amikor még 21 évesen szénhidrátok emésztésre gyakorolt hatását vizsgálta. Ezekben a publikációkban anyagcsere-folyamatokat vizsgált, mely kiterjedt a fehérjékre és a zsírokra is. Ezekben a vizsgálatokban az egészséges és kóros állapotok elkülönítése, tehát klinikai kórellettani vizsgálatok domináltak, melyek apám későbbi munkáira is kihatottak. Huszonöt évesen végzett orvosdoktor, aki mai fogalmaink szerint akár már akkor Ph. D. fokozatot is kaphatott volna a hat jelentős publikációja alapján, hiszen a lap annak idején meghatározó folyóirat volt a szakmában. A második dolgozatának címlapján látható, hogy a folyóiratot Berlinben adta ki a Julius Springer kiadó.

Az 1926-os év fordulópontot jelentett számára és öccse, Emil számára is. Emil Argentínába vándorolt ki, apám pedig orvosi állást szerzett Aachenben a rajnai társadalombiztosító reumatológus intézetében.

AACHENI ÉVEK: A REUMAKUTATÁS (1926–1933)

Apám életében ez nagy fordulatot jelentett pozitív értelemben. Aachen és a Rajnvidék általában gyorsan szívéhez nőtt. A reumatológus intézetben gyakorló orvosi teendők mellett folytatta kórellettani kutatásait, amelyek alapjait még Bécsben sajátította el. Az aacheni évek termékenyek szakmailag is. A Bécsben szerzett orvosi diplomáját 1931. március 10-én a berlini porosz Népjóléti Minisztérium a Német Birodalom területére érvényesítette, tehát külön vizsgák letétele nélkül *approbatiót* szerzett. Mintegy 32 közleménye mellett könyvet is írt „Rheumatismus und Grenzgebiete” címmel, amely 1933-ban jelent meg a berli-

die metabolischen Prozesse einschließlich der Proteine und Fette. Er versuchte die gesunde und die kranken Zustände von einander zu trennen, d.h. die klinische Pathophysiologie in seiner Forschungsarbeit stand im Vordergrund, was auch die spätere Arbeit meines Vaters beeinflusste. Im Alter von 25 Jahren war er ein Doktor der Medizin, der unter heutigen Bedingungen für seine sechs herausragenden Publikationen in der damals führenden *Biochemischen Zeitschrift* einen PhD Grad verdient hätte. Das Titelblatt seines zweiten Artikels zeigt, dass die Zeitschrift in Berlin von Julius Springer herausgegeben wurde.

Das Jahr seiner Graduierung 1926 war ein Wendepunkt nicht nur im Leben meines Vaters sondern auch seines Bruders. Emil wanderte nach Argentinien aus, während meinem Vater die Stelle als Doktor der Medizin in Aachen, an der Rheumaklinik des Landesbads Aachen angeboten wurde. Dieses Institut gehörte damals zur Landesversicherungsanstalt Rheinprovinz.

DIE JAHRE IN AACHEN UND DIE FORSCHUNGSTÄTIGKEIT IN DER RHEUMATOLOGIE (1926–1933)

Dieser Stelle bedeutete ein neues Kapitel im Leben meines Vaters im positiven Sinne. Aachen und die Gegend um das Rheinland ihm bald lieb und teuer. Außer seinen Aufgaben als praktizierender Arzt am rheumatologischen Institut fand er Zeit, pathophysiologische Forschungen zu betreiben, für die er die Grundlagen in Wien gelegt hatte. Die Jahre in Aachen waren beruflich sehr fruchtbar.

Das Preußische Ministerium für Volkswohlfahrt in Berlin anerkannte am 10. März 1931 sein Diplom mit Geltung für das gesamte Gebiet des Deutschen Reiches, was bedeutete, dass er die Approbation besaß, ohne weitere Prüfungen ablegen zu müssen. Außer 32 Artikeln verfasste er ein Buch mit dem Titel „Rheumatismus und Grenzgebiete”, welches 1933 bei Julius Springer, Berlin, erschien und ihm große Anerkennung verschaffte.

Die Zeitschrift *Klinische Wochenschrift* veröffentlichte sein Buch im Rahmen einer Fortsetzungsreihe für medizinische Fachleute als Band 15. Die Reihe wurde 1935 zwei Jahre nach

ni Julius Springer kiadónál, és nagy elismerést szerzett számára. A könyvet egy szakorvosoknak szánt könyvsorozatban adta ki a *Klinische Wochenschrift* folyóirat. Apám könyve a sorozat XV. kötete volt. A könyvsorozatot Barcelonában az *Editorial Labor* könyvkiadó spanyolul is megjelentette, apám könyve a német kiadás után két évvel, 1935-ben jelent meg. Magánélete is jól alakult, 1930. szeptember 6-án német állampolgárságot szerzett, feleségül vette Dr. Ursula Hahn orvosnőt, akivel harmonikus házasságban éltek.

Mindezekből látható: édesapám Németországban új hazára talált, ami annál is fontosabb volt számára, mivel eredeti hazája, az Osztrák–Magyar Monarchia, megszűnt. Jó barátságban volt aacheni kollégáival. Az egyik barátját, Dr. Ditges-t Bonnban viszontlátta, amikor Humboldt-ösztöndíjam alatt szüleim 1977-ben meglátogattak.

Sajnos apámnak a történelem alakulása miatt sikeres pályafutását és választott hazáját fel kellett adnia. Feleségével Párizsba emigráltak, majd 1934-ben Budapesten a Chinoin gyógyszergyárban kapott állást.

BUDAPEST, CHINOIN GYÓGYSZERGYÁR (1934–1945)

Apám és felesége Párizsból Bécsbe utaztak, ahol a Leitersdorf családnál laktak a XVIII. kerületi Türkenschanzstr. 25-ben. Leitersdorf Moritz apám anyai nagybátyja volt, vezető banktisztviselő. Itt a bécsi magyar királyi követség ideiglenes magyar útlevélet állított ki számára, míg állampolgárságát nem igazolta. Az állampolgársági bizonyítványt Budapesten állították ki.

A Chinoin gyógyszergyárban kapott farmakológusi állást, amihez nem volt szükséges a bécsi orvosdiplomájának honosítására.

Az ipari farmakológia teljesen új feladatot jelentett apám számára. Kereken tíz éven át endokrinológiai és kemoterápiás témákkal foglalkozott. Ebben az időszakban tíz publikációja jelent meg nemzetközi folyóiratokban, és gyakorlati szempontból az Ultraseptyl és Akrofolin gyógyszerek kifejlesztésében kulcsszerepet töltött be. Az 1939-ben bevezetett Ultraseptyl a Chinoin sikeres eredeti készítménye volt, melynek jelentősége igen nagy

Erscheinen der deutschen Ausgabe auch in Spanien, Barcelona, vom Verlag Editorial Labor veröffentlicht.

Auch das Privatleben meines Vaters gestaltete sich positiv. Am 6. September 1930 wurde ihm die deutsche Staatsbürgerschaft zuerkannt, und er heiratete die Ärztin Dr. Ursula Hahn, mit der er eine harmonische Ehe führte.

So fand mein Vater in Deutschland eine zweite Heimat, was umso wichtiger für ihn war, als sein ursprüngliches Vaterland, die Österreichisch–Ungarische Monarchie, nicht mehr existierte.

Er verstand sich gut mit seinen Kollegen in Aachen. 1977 konnte er einen seiner Freunde, Dr. Ditges, in Bonn wiedersehen, wo mich meine Eltern während meines Aufenthalts als Humboldt-Stipendiat besuchten.

Infolge der unglückseligen Wendung der Geschichte war mein Vater zu seinem großen Bedauern gezwungen, seine erfolgreiche Karriere und seine Wahlheimat Deutschland zu verlassen. Mit seiner Frau emigrierte er nach Paris, ging dann nach Budapest, wo er 1934 eine Anstellung in der Chinoin Pharmazeutischen Fabrik fand.

BUDAPEST UND DIE CHINOIN PHARMAZEUTISCHE FABRIK (1934–1945)

Von Paris aus ging mein Vater mit seiner Frau nach Wien, wo sie im Haus der Familie Leitersdorf im 18. Bezirk, Türkenschanzstraße 25 wohnten. Moritz Leitersdorf war der Onkel meines Vaters mütterlicherseits und Bankier. In Wien stellte die Königliche Ungarische Botschaft meinem Vater einen vorläufigen ungarischen Pass aus bis zum Nachweis seiner Staatsangehörigkeit. Ein paar Tage später erhielt er die Bestätigung seiner ungarischen Staatsbürgerschaft in Budapest.

In der Chinoin Pharmazeutischen Fabrik bekam er die Stelle als Pharmakologe, was eine Anerkennung seines medizinischen Diploms aus Wien durch Ungarn nicht erforderlich machte. Industrielle Pharmakologie stellte für meinen Vater eine komplett neue Herausforderung dar. Eine Zeitlang konzentrierte er sich auf die Forschung auf dem Gebiet der Endokrinologie und der Chemotherapie. Während dieser Zeit veröffentlichte er 10 Fachartikel in internationalen Zeitschriften. Seine ange-

volt a penicillin megjelenése előtti időszakban. Az endokrinológiai munkásságából származott az Akrofolin hormonkészítmény, mely klimaxos panaszokban nyert alkalmazást.

Apám minden külső nehézség ellenére szakmai életét egyenesbe hozta. Magánéletében viszont két nagy csapás érte. 1938-ban elvesztette édesanyját, és felesége súlyos betegségben fiatalon meghalt.

1939-ben ismerkedett meg a Chinoinban édesanyámmal, Szapáry Sarolta Annával, akivel 1940-ben összeházasodtak. Akkoriban a Rózsadombon bérelt lakásban laktak a Rét u. 7-ben. Én 1941-ben születtem, húgom, Mária, pedig 1944-ben. A II. világháború viszontagságait túléltük, de utána sem volt könnyű.

1945-ben Budapesten súlyos élelmiszerhiány volt. Lakásunk elpusztult, albérletben laktunk. Apám bécsi orvosi oklevelének honosítása (1945. október 5.) után egy évre körzeti orvosi állást vállalt Jászjákóhalmán, ami lehetővé tette, hogy legalább élelmiszerhez jussunk. Apám 1946. februárjában a Budapesti Orvostudományi Egyetemnek lett tanára.

BUDAPESTI ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM (1946–1971)

Apám élete a háború utáni súlyos nehézségek ellenére gyorsan rendeződött. 1947. június 11-én a budapesti Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kara „A mozgásszervi reumás betegségek kór- és gyógytana” című tárgykörből egyetemi magántanárrá nevezte ki. 1952-től egyetemi docens, majd egyetemi tanár a Budapesti Orvostudományi Egyetem II. sz. Belklinikáján.

Huszonöt éven át volt az orvosegyetem tanára. Szívesen oktatott. Kutatói tevékenysége a belgyógyászati betegségek funkcionális diagnosztikájára irányult, elősorban a máj- és vesebetegségek területén.

Mintegy 100 közleménye és 12 könyve származik ebből az időszakból. Kiemelkedik ezek közül az *Academic Press* kiadónál megjelent könyvfejezete, amely „A keringés dinamikája a májban” címmel 1961-ben jelent meg.

wandte Forschungsarbeit spielte eine bedeutende Rolle in der Entwicklung der pharmazeutischen Produkte „Ultraseptyl” und „Akrofolin”. Ersteres wurde 1939 eingeführt und stellte eines der äußerst erfolgreichen Chinoin Produkte dar, dessen Bedeutung sehr groß in der Zeit vor Einführung von Penizillin war. Das Hormonprodukt gegen klimakterische Beschwerden „Akrofolin” war das Ergebnis der endokrinologischen Forschung meines Vaters.

Trotz der äußeren Schwierigkeiten gelang es meinem Vater, sein Berufsleben zu ordnen. In seinem Privatleben jedoch traf ihn ein doppelter Schlag. 1938 verlor er seine Mutter und seine junge Frau starb nach schwerer Krankheit.

Im folgenden Jahr lernte mein Vater bei Chinoin meine Mutter Sarolta Anna Szapáry kennen. 1940 heirateten sie sich. Sie mieteten eine Wohnung auf dem Rosenhügel, Rét Straße 7. Ich kam 1941 zur Welt und meine Schwester Maria folgte mir 1944. Wir haben die schweren Zeiten im Zweiten Weltkrieg überstanden, aber auch die Zeit danach war nicht leicht.

1945 herrschte in Budapest eine große Lebensmittelknappheit. Unsere Wohnung war zerstört, und wir wohnten in Zimmern zur Untermiete. Nachdem das Wiener Diplom meines Vaters von Ungarn anerkannt war (5. Oktober 1945), übernahm mein Vater für 1 Jahr die Stelle eines Allgemeinarztes in Jászjákóhalma, einem Dorf in der nördlichen Tiefebene Zentralungarns, wo die Patienten in Naturalien bezahlten, und so stand wenigstens Lebensmittel zur Verfügung.

Im Februar 1946 wurde mein Vater Professor an der Budapester Medizinischen Universität.

DIE BUDAPESTER MEDIZINISCHE UNIVERSITÄT (1946–1971)

Nach den schweren Kriegszeiten verbesserte sich die Lebenslage meines Vaters rapide. Am 11. Juni 1947 ernannte ihn die Medizinische Fakultät der Ungarischen Pázmány Universität in Budapest zum Privatdozenten für das Fach „Pathologie und Therapie rheumatischer Erkrankungen und Erkrankungen des Bewegungsapparats”. Ab 1952 hatte er zunächst eine Assistenz-

Családi körben / Im Familienkreis

Munkáját elismerték. 1950-tól az *Orvosi Hetilap* szerkesztőségi tagja. 1964 Purkyne-érmét kap az akkori csehszlovák orvosi társaságtól. 1965-ben a tudományok doktora fokozatot kapott a Magyar Tudományos Akadémiától. 1967-ben Jendrassik Ernő emlékérmével tüntették ki.

1971-ben történt nyugdíjazása után is aktív maradt a tudományos életben. 1973–1975 között a Magyar Laboratóriumi Diagnosztikai Társaság elnöke volt.

A Medicina Könyvkiadó felkérésére 1966-tól önállóan szerkeszti „Az Orvostudomány Aktuális Problémái” könyvsorozatot, melynek 36 kötete jelent meg életében.

FILOZÓFIAI MUNKÁSSÁGÁNAK HÁTTERE

Már a bevezőben is említettem, hogy a filozófia iránt már fiatal éveiben is erősen vonzódott. Orvoskutató lett azonban, és munkáját kiválóan végezte az orvostudomány több területén. Minden szabadidejét, gondolatait, olvasmányait lekötötték azonban az ismeretelméleti kérdések.

Feltételezem, hogy a Chinoin gyógyszergyári évek alatt, valószínűsíthetően a háború végén írhatta a „Die philosophischen

und dann eine volle Professur an der zweiten Universitätsklinik der Budapester Medizinischen Universität.

25 Jahre lang war er als Professor an der Medizinischen Universität tätig. Die Lehre gefiel ihm. Bei seiner Forschung lag der Schwerpunkt auf funktionellen Diagnostikmethoden bei Krankheiten der inneren Organe, vornehmlich von Leber und Niere. In dieser Periode verfasste er ca. 100 Artikel und 12 Bücher. Am bedeutendsten war das 1961 vom Verlag *Academic Press* veröffentlichte Kapitel „Die Dynamik des Kreislaufs in der Leber”.

Er erhielt viel Anerkennung für seine Arbeit. Von 1950 an war er Mitglied der Redaktion der *Orvosi Hetilap* (Medizinische Wochenzeitschrift). 1964 wurde er mit der Purkyne Medaille der Medizinischen Gesellschaft der Tschechoslowakei ausgezeichnet. 1965 erhielt er den Titel Doktor der Wissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. 1967 wurde ihm die Ernő Jendrassik Gedächtnismedaille verliehen.

Nach seiner Pensionierung im Jahr 1971 blieb er weiter aktiv in der Wissenschaft tätig. Zwischen 1973 und 1975 war er Vorsitzender der Ungarischen Gesellschaft für Labordiagnostik. 1966 hatte ihn der Medicina Verlag eingeladen, die Buchreihe „Aktuelle Probleme in der Medizin” herauszugeben, was er bis an sein Lebensende tat. Er brachte insgesamt 36 Bände heraus.

HINTERGRUND DER PHILOSOPHISCHEN SCHRIFTEN

In der Einführung habe ich erwähnt, dass die Philosophie meinen Vater bereits in jungen Jahren anzog. Dennoch wurde er Naturwissenschaftler und leistete brillante Arbeit auf verschiedenen Gebieten der medizinischen Forschung. In seiner Freizeit jedoch galten seine Gedanken und seine Lektüre erkenntnistheoretischen Fragen.

Ich vermute, dass er sein Buch *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* in seinen Jahren bei Chinoin und wahrscheinlich gegen Ende des Krieges schrieb. Es wurde 1947 vom Springer Verlag in Wien veröffentlicht. 1967 legte er eine zweite überarbeitete Ausgabe vor. Das letzte Datum von Literaturzitate der verschiedenen Kapitel in der ersten Ausgabe ist das Jahr 1942, so dass die eigentliche Schreibfähigkeit später hatte stattfinden müs-

Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis” című könyvét, amely 1947-ben jelent meg a bécsi Springer-Verlag-nál. 1967-ben azután elkészítette ennek átdolgozott második kiadását is. Az egyes fejezetek utáni irodalomjegyzékekben a legkésőbbi dátum 1942, tehát az első kiadás tényleges megírása ezután lehetett. A könyvének mindkét kiadása pozitív visszhangot kapott. A háború végén írt egy esszét „Öt párbeszéd az erkölcs-tan”-ról címmel, mely az íróasztalfiókjában maradt. Magyar, angol és német változata 1999-ben jelent meg az *Existentia* című folyóiratban. Van még egy könyvertervete is „Sozialethik und Gesellschaftskrise” címmel, mely nem került kiadásra. A kéziratot a svájci Europa-Verlag-tól kaptam vissza. Utolsó éveiben a hatalom és etika kérdései foglalkoztatták, gyakran járt könyvtárakba és irodalmat gyűjtött, de ebből már nem született alkotás.

Visszatérve ismeretelméleti könyvére, úgy gondolom, hogy két személyiség inspirálhatta apámat. Az egyik Juhász Vilmos (1899–1967) neves történész és publicista, akit polihisztor érdeklődés jellemezett. A hatkötetes Új Lexikon szerkesztője 1936-ban, és részt vett a Kis Enciklopédia című könyv megírásában is, amely 1938-ban jelent meg. A másik személyiség Robert John (1899–1981) római katolikus pap és Dante-kutató volt, aki Ausztria megszállása után került Magyarországra és 1945-ben tért haza. Ő konkrétan segítette a könyv nyomdai előkészítését, ami az előszóban is olvasható.

Az ismeretelméleti könyvének megírásában számos szellemi irányzat, így a Bécsi kör is befolyásolhatta, akár már bécsi diákévei alatt is. A könyvének logika fejezetében említi ezt a filozófiai áramlatot. Mindenesetre nagyon érdekesnek tartom, hogy természettudósként művet alkotott a filozófia területén. A logikusan felépített ismeretelméleti munkájában számos példát hozott szakmájából, az orvostudományból is. Végül jelentős, hogy külön fejezetben tárgyalta a humán tudományokat.

Apámat erősen lekötötték a tudomány, az emberi társadalom alapvető és elvi kérdései. Ilyen jellegű tevékenységét azonban meglehetősen izoláltan végezte, úgyhogy meglepő, hogy ilyen körülmények között könyvet tudott írni és örvendetes, hogy ennek gondolatai harminc évvel apám halála után, bécsi és budapesti filozófusok körében érdeklődésre találnak.

sen. Beide Ausgaben wurden sehr positiv aufgenommen. Ende des Krieges schrieb er ein Essay mit dem Titel „Fünf Dialoge über Ethik”, das sein Leben lang in seiner Schreibtischschublade blieb. Ungarische, englische und deutsche Versionen davon erschienen nach seinem Tod 1999 in der Zeitschrift „Existentia”. Mein Vater erstellte auch einen Entwurf für ein Buch mit dem Titel „Sozialethik und Gesellschaftskrise”. Das Buch wurde nie veröffentlicht. In seinen letzten Lebensjahren beschäftigten ihn die Fragen über Macht und Ethik. Er besuchte häufig Bibliotheken und sammelte Literatur, konnte jedoch kein Manuskript mehr fertigstellen.

Zurückkommend auf seine erkenntnistheoretische Arbeit *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* gehe ich davon aus, dass er Anregungen bei zwei Personen fand. Die eine war der bekannte Historiker und Publizist Vilmos Juhász (1899–1967), des enzyklopädisches Wissen besaß. Er war der Herausgeber der sechsbändigen „Neuem Lexikon” und 1936 Mitverfasser der „Kleinen Enzyklopädie”, die 1938 erschien. Die zweite Person war Robert John (1899–1981), katholischer Priester und gelehrter Dante Kenner. Er kam nach Ungarn in der Folge des österreichischen „Anschlusses” und kehrte bis 1945 nicht nach Österreich zurück. John half – wie im Vorwort erwähnt – meinem Vater bei der Druckvorbereitung seines Buchs.

Bei der Ausarbeitung des erkenntnistheoretischen Themas seines Buches war er mit großer Wahrscheinlichkeit und bereits in seiner Studentenzeit von verschiedenen philosophischen Schulen einschließlich des „Wiener Kreises” beeinflusst. Er erwähnt diesen Philosophenkreis in dem Kapitel über Logik. Mir scheint es interessant, dass er als Naturwissenschaftler eine philosophische Abhandlung verfasste. In seiner logisch aufgebauten erkenntnistheoretischen Arbeit führt er mehrere Beispiele aus seinem eigenen Beruf als Mediziner an. Und abschließend ist es auch erwähnenswert, dass er ein eigenes Kapitel den Humanwissenschaften widmet.

Meinen Vater beschäftigten in starkem Maße die grundlegenden und theoretischen Fragen von Wissenschaft und menschlicher Gesellschaft. Doch verfolgte er dieses Interesse fast isoliert, ohne sich über das Thema auszutauschen, so dass es erstaunlich ist, wie er ein Buch über das Thema schreiben konnte. Ich freue mich deshalb besonders zu erfahren, dass seine Gedanken hierzu noch 30 Jahre nach seinem Tod bei Wiener und Budapester Philosophen Interesse wecken.

FISCHER ANTAL,
AZ ORVOS EMLÉKEZETE

Kapronczay Károly
(Semmelweis Orvostörténeti Múzeum)

A hazai belgyógyászati iskola tudomány- és orvostörténeti jelentőségét elsősorban a sokoldalúság, az új kutatási lehetőségek gyors felismerése és integrálása adja. Az iskolateremtő Korányi Frigyes ebben a szellemben irányította egykori klinikáját, ahol megalapozódott az a szellem, amelyet „Korányi iskolának” nevez az orvostörténelem. Ennek is jellemzője volt a sokoldalúság, az ifjú tehetségek felkarolása és az új, az alaptudomány fejlődését továbbvivő lehetőségek azonnali alkalmazása. Annak idején, a Korányi klinikán rendeztek be a budapesti orvosi karon röntgen-laboratóriumot, orvosi laboratóriumot, fordult a figyelem a népbetegségek megfékezését jelenthető társadalmi összefogás megszervezése felé. Ugyanakkor – mai szóhasználattal – a betegségekre vonatkozó alapkutatásaik nemzetközi hírnevet adtak a „Korányi klinikának”. Ez a szellem átöröklődött az utódokra is: Korányi Sándor veseélettani kutatásai és eredményei a belgyógyászat tudományának új területeit tárták fel, a nyomdokain járók sokszor maguk is adott – szűkebb vagy tágabb – területek nemzetközileg elismert nagyságai lettek. Ezek közé tartozott Fischer Antal professzor is, bár ő nem kizárólagosan a Korányi iskola neveltje, de később éppen szakmai sokoldalúságával, felkészültségével és orvosi tanulmányainak meghatározó céltudatosságával könnyen integrálódott e szellemi közösséghez.

Az orvosképzés és az orvosi kutatás mindig nemzetközi jelleggel rendelkezett: gondoljunk a középkori egyetemek közötti peregrinációra, amely a hallgatókat – így a medicusokat is – arra ösztönözte, hogy nagyhírű és új ismereteket hirdető mestereket hallgassanak. Ez a forma a 18. századtól átformálódott, amikor a nemzetközi jelleget továbbra is magukon viselő egyetemeken szakmai iskolák szerveződtek, olyan szellemi központok, amelyek képesek voltak átformálni a kutatás irányzatát, szellemét és módszertanát. Ezek az iskolák elsősorban a természettudomá-

ANTAL FISCHER,
DEM ARZT ZUM GEDÄCHTNIS

Károly Kapronczay
(Semmelweis Museum für Geschichte der Medizin)

Die wissenschafts- und medizingeschichtliche Bedeutung der Schule der Inneren Medizin Ungarns ist in erster Linie den neuen Forschungsmöglichkeiten und deren Integration zu verdanken. In diesem Sinne eröffnete der Begründer der Schule, Frigyes Korányi seine einstige Klinik, in der jener Geist, den die Medizingeschichte als „Korányi-Schule” bezeichnet, sich bildete. Auch diese zeichnete sich durch ihre Vielfältigkeit, durch die Förderung junger Talente und durch die neue, sofortige Anwendung jener Möglichkeiten aus, die die grundlegende Forschung weiterführten. Zu jener Zeit wurden in der „Korányi-Klinik” ein Röntgenlabor und ein medizinisches Labor eröffnet, das Augenmerk richtete sich auf die Organisation jenen gesellschaftlichen Zusammenhalts, der die Volkskrankheiten in Schach halten konnte. Darüber hinaus verlieh er der Korányi-Klinik durch die grundlegende Erforschung der Krankheiten einen internationalen Namen. Dieser Geist wurde an die Nachfolger weitergegeben: Die Forschungen in der Nierenkunde und deren Ergebnisse Sándor Korányis erschlossen neue Gebiete der Inneren Medizin. Seine Nachfolger genossen auf ihrem – sei es kleineren oder größeren – Gebiet oft internationale Anerkennung. Professor Antal Fischer war einer von ihnen, obgleich er nicht ausschließlich Schüler der Korányi-Schule war. Später waren es gerade seine fachliche Vielseitigkeit, seine Fachkenntnisse und seine Zielstrebigkeit, die seine medizinische Forschungsarbeit auszeichneten und seine Integration in diese Gemeinschaft erleichterten. Die medizinische Ausbildung und Forschung waren immer schon international geprägt, denken wir nur an die Peregrina zwischen den mittelalterlichen Universitäten, die ihre Studenten – so auch die Mediziner – dazu anstifteten, die Vorlesungen jener bekannten Meister zu besuchen, die neue Kenntnisse vermittelten. Diese Form veränderte sich ab dem 18. Jahrhundert, als an den Uni-

nyi szakokat jellemezték. Ilyen volt például az első és második bécsi orvosi iskola, amelyek közvetlen hatással voltak a magyar és a környező egyetemek orvosképzésére. A korbonctani szemléletet meghonosító, úgynevezett második bécsi orvosi iskola közvetlen és közvetett tanítványa volt a pesti orvosi iskola néven emlegetett Balassa János és köre – köztük Semmelweis Ignác is –, akik nem szolgai módon követték a bécsi új szemléletet, hanem alkotó szellemben tovább gondolták azt. Ez például a prevenció, a megelőzés elve, ami nemcsak Semmelweisnek a gyermekágyi láz megelőzésében mutatkozott meg, hanem átvitt értelemben a társadalomra is alkalmazták. Ez a szellem hatotta át az 1876. évi közegészségügyi törvényt, amelynek legfőbb eredménye a betegség, elsősorban a járványok megelőzése lett. A 20. század első negyedében-harmadában az egyetemek közötti képzési kapcsolatokat nem akadályozta a politika, a gazdag-szegény államok közötti különbségek vagy valamilyen „rendező elv” szerinti nemzetközi megosztás. Különbség csak annyi lett, hogy létrejöttek a kutatást technikai vonatkozásokban támogató egyetemek-intézetek, ahol valóban a medicina haladását és távlati vonatkozásait építő kutatómunka folyt. A régi – ekkor már avittnak tűnő – peregrináció szellemének megfelelően ösztöndíjasok, postgraduális képzési formának megfelelő „vendég-hallgatók” jelentek meg, híres kutatóorvosok laboratóriumaiban ismerkedtek meg azokkal az új ismeretekkel, kutatási módszerekkel, amelyeket otthon meghonosítottak, olyan kutatási- munkakörülményeket igyekeztek megteremteni, ahol majd alkotó munkát végezhetnek.

Mai szemmel talán furcsának tűnik, hogy az első világháborúban összeomlott magyar állam – súlyos gazdasági nehézségek között – az oktatásra, az egyetemi képzésre és a kutatásokra nem „sajnálta” a pénzt, szinte ösztönözte a tehetségeket idegen országokban szerezhető ismeretek elsajátítására, visszatérve biztosította további szakmai és egyéni életük feltételeit. A két világháború közötti humán és természettudományos értelmiségünk legjava az előbb vázolt szakmai utat járta be, otthon vagy külföldön végezte egyetemi tanulmányait, szakmai munkával összekötött ösztöndíjakkal mélyítette ismereteit, de későbbi tevékenységüket emelték a „kintlét” alatt épített személyes kapcsolataik. Az előbbi forma megváltozott 1945 után: a politikai bezárkózás

versitáten, die ihren internationalen Charakter weiterhin beibehalten, neue Fachschulen gegründet wurden: geistige Zentren, die imstande waren, die Richtung, den Geist und die Methoden der Forschung umzuformen. Solche Schulen waren in erster Linie unter den naturwissenschaftlichen Fächern präsent. Ein Beispiel hierfür sind die Erste und Zweite Wiener Medizinische Schule, die eine unmittelbare Wirkung auf die Ausbildung der Ärzte an ungarischen und anderen Universitäten in der Umgebung ausübten. Ein unmittelbarer und mittelbarer Nachfolger der im Bereich der pathologischen Anatomie traditionsgründenden Zweiten Wiener Medizinischen Schule war der unter dem Namen Pesti Orvosi Iskola (Pester Medizinische Schule) bekannte Kreis um János Balassa (und auch Ignác Semmelweis), der den neuen Geist Wiens nicht nach strikten Regeln übernahm, sondern im kreativen Sinne weiterentwickelte. So auch im Fall der Prävention, dem Prinzip der Vorsorge, das sich nicht nur in der Semmelweisschen Lehre gezeigt hat, sondern im übertragenen Sinne auch in der Gesellschaft seine Verwendung fand. Dieser Geist durchdrang 1876 die Gesetze des Gesundheitswesens, deren wichtigstes Verdienst die Prävention der Krankheiten, in erster Linie der Epidemien, ist. Im ersten Viertel bis Drittel des 20. Jahrhunderts wurden die schulübergreifenden Studiengänge der Universitäten von der Politik, von finanziellen Unterschieden zwischen den Ländern oder von einem anderen, Nationen trennenden Ordnungsprinzip eingeschränkt. Der Unterschied bestand jetzt lediglich darin, dass Universitäten und Institute entstanden, die die Forschung im technischen Sinne förderten und an denen Forschungsarbeit betrieben wurde, die die Entwicklung und Zukunftsbezüge der Medizin förderte. Im Sinne der alten – aus dem Auge des heutigen Betrachters wohl schon aus der Mode gekommenen – Peregrina kamen Stipendiaten und „Gaststipendiaten”, die eine postgraduelle Ausbildung anstrebten, in den Laboren berühmter Medizinforscher an, um sich neue Kenntnisse und Forschungsmethoden anzueignen, die später in ihrem Heimatland ihre Verwendung finden sollten. Man versuchte, ein Arbeitsklima und Voraussetzungen zu schaffen, die die weitere Forschungsarbeit vorantrieben.

Es mag mit heutigem Auge womöglich seltsam erscheinen, dass der im Ersten Weltkrieg zusammengestürzte Staat – selbst unter

nemcsak a külhoni tanulmányok és ismeretszerzések elé állított áthághatatlan akadályokat, de teljes bizalmatlanság vette körül azt az idősebb nemzedéket is, akik „nyugati múlttal és kapcsolatokkal” rendelkeztek. Nem kell mindig a legrosszabba gondolni, de nehezen haladhattak előre szakmai pályájukon, nem kaphattak elég támogatást kutatásaikhoz. Az 1950-es és 1960-as évek hazai tudományos életében számos példát találhatunk az előbb vázolt körülmények között működött tudósainkra, köztük épp Fischer Antal pályáját is.

Az orvosi családban született Fischer Antal orvosi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte, az utóbbi helyen szerzett orvosi diplomát 1926-ban. Különös érdeklődést mutatott az akkor hatalmas kutatási lehetőségeket adó orvosi kémia /biokémia/ iránt, és harmadéves korától demonstrátorként, majd számos laboratóriumi vizsgálatba bevont és részfeladatokkal megbízott „segéderőként” részt vehetett a bécsi Fiziológiai Kémiai Intézetben, ahol a professzor-igazgató, Otto Fürth (1867–1938) nemcsak publikálásra ösztönözte ifjú tanítványát a *Biochemische Zeitschrift* című szakmai folyóiratban, hanem több közleményt társszerzőként is jegyeztetett. Ennél nagyobb megtiszteltetés nem érhetett egy ifjú medikus-kutatót, és egy életre elkötelezte magát a klinikai fehérvérkémia mellett. A Bécsi Intézet nemcsak a finom analitikai eljárásoknak, hanem a modern élettani vegytannak is igazi kutatási és módszertani központja volt.

Fischer Antal jeles tanulmányai valóban felhívták a figyelmet az éppencsak végző ifjú orvoskutatóra, mivel végzése után kutatólaboratórium vezető főorvosnak hívták meg Achenbe, a betegbiztosító reumakutató laboratóriumába. Az itt töltött hét esztendő alatt figyelme a reuma kórtana és klinikuma felé fordult, amit nemcsak harminc alapvetőnek számító tanulmánya, hanem a *Reuma és határterületei (Rheumatismus und Grenzgebiete)* című, később még két kiadást is megért monográfiája jelképez, amelyet a Springer Könyvkiadó adott ki 1934-ben. Könyve nemcsak az akkor új területnek tekinthető reumatológia megalapozása szempontjából jelentős, de biokémiai témák mellett szerológiával, immunológiával, allergológiával is foglalkozott, számos új adattal és vizsgálati módszerrel gazdagította ezen szakterületet. Munkája nem maradt magyar visszhang nélkül: 1941-ben a Magyar Orvosi Könyvkiadó magyar nyelven is megjelentet-

schweren wirtschaftlichen Umständen – keine Kosten scheute, das Schulwesen, das universitäre Wesen und die Forschung weiterhin finanziell zu unterstützen. Es drängte die Begabten gerade dazu, sich ihr Wissen im Ausland anzueignen, und es sicherte den Heimgekehrten die Basis für ihr weiteres berufliches und privates Leben. Die Mehrheit unserer Akademiker aus den geistes- und naturwissenschaftlichen Bereichen ging zwischen den zwei Weltkriegen den oben gezeichneten Weg. Sie absolvierte ihr Studium zu Hause oder im Ausland und vertiefte ihre Kenntnisse mithilfe von Stipendien, die mit fachlicher Arbeit verbunden wurden. Doch am positivsten wirkten sich die im Ausland ausgebauten Kontakte auf ihren weiteren beruflichen Werdegang aus. Die oben erwähnte Form veränderte sich nach 1945. Die politische Isolation bedeutete nicht nur für ausländische Studienreisen unüberwindbare Hindernisse, es breitete sich auch eine vollkommene Ungewissheit um die älteren Generationen herum aus, die eine „westliche Vergangenheit” hatten und „westliche Kontakte” pflegten. Man sollte nicht immer an das Schlimmste denken, doch diese Menschen kamen auf ihrer beruflichen Laufbahn nur sehr langsam voran, für ihre Forschungen bekamen sie nur spärliche Subventionen. Man findet im wissenschaftlichen Leben im Ungarn der fünfziger und sechziger Jahre zahlreiche solcher oben aufgeführter Beispiele von Wissenschaftlern – so auch die Laufbahn Antal Fischers.

Der als Kind einer Ärztesfamilie geborene Antal Fischer studierte in Budapest und Wien Medizin, wo er 1926 auch sein Studium abschloss. Er zeigte besonders für die medizinische Chemie (Biochemie), die zahlreiche Forschungsmöglichkeiten bot, großes Interesse, und ab seinem sechsten Semester bekam er die Möglichkeit, an zahlreichen Labor-Untersuchungen des Wienerischen Physiologie- und Chemielabors teilzunehmen, in die er involviert und als „Hilfskraft” miteinbezogen wurde. Professor Otto Fürth (1867–1938) war es, der seinen jungen Studenten nicht nur dazu ermutigte, seine Arbeiten in der Biochemischen Zeitschrift zu veröffentlichen, er selbst wirkte in mehreren Artikeln als Mitverfasser mit. Eine höhere Anerkennung hätte einem jungen Medizinstudenten nicht widerfahren können, und so verpflichtete er sich für sein Leben der medizinischen Proteinforschung. Das Wiener Institut war das Zentrum für

te ezen munkát, amely az első nagyobb szabású magyar reumatológiai munka lett.

Az acheni szakmai sikerek ellenére 1933-ban elhagyta a német várost és Párizsba költözött. Távozásának oka egyszerű: nem rokonszenvezett a hitleri politikával, a polgári demokráciát szétverő fasizmusmal, amely már nem titkolta céljait és módszereit. Távozása megdöbbentette környezetét és kollégáit, de Párizsba költözött és az ottani egyetemi intézetben szerológiai és szerdiagnosztikai vizsgálatokat végzett, amelyről számos francia nyelvű közleményei is tanúskodott. Részben a nyugtalan francia belpolitikai helyzet készítette arra, hogy 1934-ben elfogadta a Chinoin Gyógyszervegyészeti Gyár biológiai laboratóriumának vezetését, és több mint egy évtizedig a gyógyszerkutatásnak szentelte addig megszerzett ismereteit és szaktudását. Itt elsősorban endokrinológia és kemoterápiás készítmények kifejlesztésével foglalkozott, nevéhez fűződik az Akrofolin és az Ultraseptyl biztonságos gyártásának megindítása, gyógyszerként való alkalmazása. Valóban jeles gyógyszerkutatóvá vált, biológiai és farmakológiai kutatásairól magyar és idegen nyelvű közleményekben számolt be, meghívott előadóként szerepelt az egyetemen, hazai és nemzetközi tudományos tanácskozások szinte állandó résztvevője lett. Bizonyos törést a második világháború jelentett számára, hiszen a kutatómunkának a háború nem kedvezett, a nemzetközi kapcsolatok is beszűkültek, így figyelme a tudományos ismeretelmélet, a megismerés filozófiai folyamatai felé fordultak. A tudományelmélet vonatkozásában is figyelemre méltó tevékenységet fejtett ki, amiről bővebben szakavatottabbak szólnak.

A második világháborút követő hónapokban Jászfákóhalmán és Jászteleken vállalt körzeti orvosi állást, amelyben inkább a szükség, családjának biztonságosabb eltartása játszott szerepet. Viszont a szakembernek a vidéki orvosi munka újdonságot, mai szóhasználatmal merész kihívást jelentett, hiszen hétezer emberrel kellett gondoskodni. A gyógyítás lehetőségei korlátozottak voltak, hiszen rosszul felszerelt rendelőkben, egészségi ismeretekkel nem rendelkező emberek betegségeivel kellett megbirkózni. Ezekről később a Népegészségügy című szakmai folyóiratban tanulságos írásokat jelentetett meg, kiváló tanácsokat adott a vidéki orvosi munka átszervezésére, a tömegellátás felté-

feinanalytische Methoden und moderne Forschungen in der Biochemie.

Durch seine ausgezeichnete Arbeit richtete sich das Augenmerk auf den eben erst absolvierten jungen Antal Fischer. Er wurde nach seinem Studium nach Aachen eingeladen, die Stelle des leitenden Chefarztes im Labor für Rheumaforschung der Sozialversicherung zu besetzen. In den nächsten sieben Jahren, die er hier verbrachte, wandte er sich der Rheumaforschung und der Heilkunde zu. Das Ergebnis seiner hiesigen Arbeit ist neben seinen 30 grundlegenden Arbeiten das monografische Werk *Rheumatismus und Grenzgebiete*, das 1934 vom Springer Verlag herausgegeben wurde und zwei weitere Auflagen erlebte. Sein Buch war nicht nur aufgrund der damals als Neuland betrachteten Grundlagen der Rheumatologie von großer Bedeutung, es behandelte neben den biochemischen Themen auch die Bereiche der Serologie, Immunologie und Allergologie und bereicherte diese Fachgebiete mit zahlreichen neuen Daten und Forschungsmethoden. Auch die ungarische Forschung reagierte auf seine Arbeit: Das Werk wurde 1941 in ungarischer Sprache vom Magyar Orvosi Kiadó (Ungarischer Medizinischer Verlag) herausgegeben und wurde somit zum ersten komplexen ungarischen Werk zur Rheumatologie. Trotz seines fachlichen Erfolges verließ er 1933 Aachen und zog nach Paris. Der Grund seines Fortgangs war einfach: Er war kein Sympathisant der Politik Hitlers und des Faschismus, der die bürgerliche Demokratie völlig zerschmetterte und seine eigenen Ziele und Methoden nicht einmal mehr verheimlichte. Fischers Aufbruch bestürzte sein Umfeld und seine Kollegen, doch er zog nach Paris und führte am Institut der Universität serologische und serodiagnostische Untersuchungen durch, deren Ergebnisse er in zahlreichen Arbeiten in französischer Sprache veröffentlichte. Es war wohl auch der verwirrten innenpolitischen Situation Frankreichs zu verdanken, dass er 1934 die Leitung des biologischen Labors der pharmazeutischen Fabrik Chinoin annahm und seine bis dahin erlangten Fachkenntnisse mehr als ein Jahrzehnt lang der Arzneimittelforschung widmete. Er beschäftigte sich hier in erster Linie mit der Entwicklung endokrinologischer und chemotherapeutischer Präparate. Mit seinem Namen ist die Initiation einer sicheren Herstellung der Mittel Akrofolin und Ultraseptyl

*A klinika udvarán / Im Garten der Klinik
(jobbról: Fischer Antal / Baló József / Mrs Taft / Lapis Károly)
(von rechts: Anton Fischer / József Baló / Mrs Taft / Károly Lapis)*

teleinek javítására. Nem sokáig maradt e feladatkörben, hiszen visszahívták Budapestre: 1946-ban egyetemi magántanár lesz, egyben a budapesti II. sz. Belgyógyászati Klinika laboratóriumának vezetőjévé nevezik ki. A II. Belgyógyászati Klinikát Haynal Imre, a kor legkiválóbb hazai belgyógyásza vezette, aki nagyhatású, iskolateremtő egyénisége volt a magyar medicinának. A klinika tagjainak többsége az egykori Korányi Klinikán kezdte szakmai pályafutását.

A klinikán belül Haynal Imre tudományos működése elsősorban a fertőző betegségekre, a capilláris beidegződésekre, szív- és érrendszeri megbetegedésekre, illetve endokrinológiai vizsgálatokra terjedt ki. Haynal mellett Mosonyi László, Szőke Antal és Lővei Elemér voltak a docensek. Haynal főleg a keringési és az endokrinológiai betegségek okaival foglalkozott, Gráf Ferenc és Matsek Jenő voltak közvetlen munkatársai. Mosonyi László antibiotikumokkal összefüggő kérdésekkel, Fischer Antal clearance módszerekkel, Gráf Ferenc hematológiával, Dobozy Elemér EKG elemzésekkel, Pálos László véralvadással foglalkoztak. A Haynal klinika valóban vezető intézménye lett a hazai belgyógyászati ellátásnak, ami lassan olyan fogalomná vált, mint egykor a Korányi klinika volt. A klinika életében hatal-

verbunden. Fischer wurde wirklich ein ausgezeichnete Arzneimittelforscher, er berichtete in ungarischen und internationalen Ausgaben über seine biologischen und pharmakologischen Erkenntnisse, gab als Gastdozent Vorlesungen an der Universität und war Teilnehmer an nahezu allen heimischen und internationalen Tagungen. Der Zweite Weltkrieg bedeutete für ihn einen gewissen Bruch, da der Krieg sich verständlicherweise nicht gerade positiv auf die Forschungsarbeit auswirkte. Seine internationalen Beziehungen wurden stark eingeschränkt, und so wandte er sich der wissenschaftlichen Erkenntnistheorie und deren Entwicklungen zu. Auch hinsichtlich der Erkenntnistheorie hat er Bemerkenswertes geleistet, wovon eingehender die Experten des Faches zeugen. In den Monaten nach dem Zweiten Weltkrieg nahm er eine Stelle als Bezirksarzt in Jászfákóhalma und Jásztelek an, in erster Linie, um seiner Familie Sicherheit zu bieten und sie zu ernähren. Es stellte sich jedoch schnell heraus, dass die Arbeit als Landarzt für den Forscher eine Neuheit, nach heutigem Wortgebrauch eine waghalsige Herausforderung war, da er nun für siebentausend Menschen zu sorgen hatte. Seine Behandlungsmöglichkeiten waren eingeschränkt, denn er musste den Kampf mit den Krankheiten der Menschen, die nichts von Medizin verstanden, in schlecht ausgerüsteten Praxen aufnehmen. Über ebendiese veröffentlichte er später aufschlussreiche Schriften in der Fachzeitschrift *Népegészségügy*, in denen er ausgezeichnete Beiträge zur Umstrukturierung der Behandlung auf dem Lande und zur Verbesserung der Umstände der Massenversorgung leistete. Doch er blieb nicht lange in seinem Berufsfeld, er wurde nach Budapest zurückgerufen: Im Jahr 1946 wurde er zum Privatdozenten der Universität und gleichzeitig zum Leiter der II. sz. Belgyógyászati Klinika (Klinik 2 für Innere Medizin) ernannt. Der Leiter der Klinik war Imre Haynal, zu seiner Zeit der beste ungarische Arzt im Bereich der Inneren Medizin, dessen Persönlichkeit die ungarische Medizin und das Ausbildungswesen in hohem Maße prägte.

Ein Großteil der Mitarbeiter der Klinik begann seine Laufbahn an der einstigen Korányi Klinik. Imre Haynals wissenschaftliche Arbeit erstreckte sich in erster Linie über Infektionskrankheiten, kapillarische Innervation, Herz- und Kreislaufkrankungen bzw. endokrinologische Untersuchungen. Unter anderen Dozenten

mas törést jelentett, hogy Haynal Imrét politikai nézetei és megnyilatkozásai miatt egyszerűen menesztették: 1959. április 15-én Gömöri Pált nevezték ki a klinika élére, egyben felállították a III. sz. Belgyógyászati Klinikát Gerő Sándor professzor vezetésével. Viszont a volt Haynal klinika munkatársait „szétosztották” a két klinika között, Fischer Antal a III. sz. Klinikára került az Országos Traumatológiai Intézet épületében. Itt egyetemi docenssé és a laboratórium vezetőjévé nevezik ki.

A laboratórium nemcsak a III sz. Belklinika rendelkezésére állt, hanem a III. sz. Sebészeti Klinika és az Országos Traumatológiai Intézet is hozzá tartozott. Jelentős feladat lett e „hármast” intézet szakmai igényeinek megfelelni, olyan módszereket kidolgozni, ami a mai értelemben vett baleseti sürgősségi ellátásnak, a nívós sebészeti műtéttannak és a közkórházi feladatoknak is megfelelt. A sokoldalú feladatok megoldása mellett kutatási területe – a korábban is művelt témakörök mellett – a munkaártalmak pathogenesis, a vese élet és kórtana, az elméleti és a klinikai hepatológia lettek. Hét év múlva visszatért a II. sz. Belklinikára, ahol docens, két év múlva egyetemi tanár lett. A sok feladat mellett ezek az évtizedek a nyugodt alkotás időszakát jelentik: kiemelkedő laboratóriumi diagnosztikai kézikönyvet írt gyakorló laboratóriumi orvosok számára, Charles Rouiller felkérésére a máj monográfia egyik fejezetét írja meg. 1965-ben az orvostudományok doktora lesz a könyvformában is megjelent *A máj funkcionális patológiájának egyes fontosabb kérdései* című disszertációja alapján.

Tudományos fokozatai szempontjából lényeges, hogy az 1946-ban szerzett egyetemi magántanári minősítését 1952-ben „kandidátusi” fokozatnak ismerik el, ami az adott politikai helyzetben és korszakban valóban szakmai megbecsülést jelentett. Elismerései közé tartozott a Kiváló Orvos cím adományozása, a Magyar Élettani Társaság Jendrassik-érme, a csehszlovák Purkinje Társaság tudományos emlékérmé. A Magyar Laboratóriumi Diagnosztikai Társaság 1965-ben alelnökévé, 1973-ban pedig elnökévé választotta. Hivatalosan 1971-ben helyezték nyugdíjba, de tanácsadóként tovább működött, sőt az *Orvosi Hetilap* szerkesztőbizottságának tagja, az Orvostudomány aktuális kérdései címet viselt könyvsorozat szerkesztője lett.

sind neben Haynal noch László Mosonyi, Antal Szőke und Elemér Lővei zu nennen. Haynal beschäftigte sich hauptsächlich mit Kreislauf- und endokrinologischen Erkrankungen, seine engsten Mitarbeiter waren Ferenc Gráf und Jenő Matsek. László Mosonyi befasste sich mit Problemen bezüglich der Antibiotika, Antal Fischer mit Clearance Methoden, Ferenc Gráf mit der Hämatologie, Elemér Dobozy mit Auswertungen der EKG-Ergebnisse und László Pálos mit der Blutgerinnung. Die Haynal Klinik wurde wahrhaftig zur führenden Institution der ungarischen Inneren Medizin und entwickelte sich zu einem ähnlich starken Begriff wie einst die Korányi Klinik. Für die Klinik bedeutete es einen gewaltigen Bruch, dass Imre Haynal wegen seiner politischen Ansichten und Äußerungen entlassen wurde. Am 15. April 1959 wurde Pál Gömöri an die Spitze der Klinik gestellt, gleichzeitig wurde die Klinik 3 für Innere Medizin unter der Leitung von Professor Sándor Gerő gegründet. Die Mitarbeiter der Haynal Klinik wurden auf die zwei neuen Kliniken verteilt, so kam Antal Fischer an die Klinik 3 für Innere Medizin im Gebäude des Staatlichen Traumatologischen Instituts. Hier wurde er zum Dozenten und Laborleiter ernannt.

Das Labor stand nicht nur der Klinik 3 für Innere Medizin zur Verfügung, sondern gehörte auch zur Chirurgie und zum Staatlichen Traumatologischen Institut. Es wurde zur maßgebenden Aufgabe, den fachlichen Ansprüchen der „Dreier-Klinik” gerecht zu werden, und Methoden auszuarbeiten, die in den Bereichen der – im heutigen Wortgebrauch – Traumatologie, der niveauevollen chirurgischen Operationskunde und des öffentlichen Krankenhauses anwendbar waren. Neben der Arbeit an den vielseitigen Aufgabenstellungen – und seinen bisherigen Fachgebieten – wurden die Pathogenese der Arbeiterkrankungen, Physiologie und Pathologie der Niere und die elementare und klinische Hepatologie zu seinen neuen Forschungsbereichen. Nach sieben Jahren kehrte er an die Klinik 2 für Innere Medizin zurück, war zunächst Dozent und wurde nach zwei Jahren Universitätsprofessor. Abgesehen von den zahlreichen Aufgaben vergingen diese Jahrzehnte im Zeichen des ruhigen Schaffens: Er schrieb ein ausgezeichnetes Handbuch über Labordiagnostik für angehende Laborärzte und wurde von Charles Rouiller aufgefordert, ein Kapitel der Monographie über die Leber zu verfassen.

Szüleim Bonn-ban (1977) / Meine Eltern in Bonn (1977)

Orvosi tevékenységének lényegét az *Orvosi Hetilap*ban megjelent nekrológ összegzi a legjobban:

„Több mint másfélszáz közleménye, vagy 15 kötete, monográfiája, önálló tanulmánya gazdag és páratlan sokoldalú munkásságáról tanúskodik. Vegyük mindehhez hozzá, hogy a határon túl végzett munkája, idegen nyelven publikált közleményei alapján külföldön is számon tartották őt. Valójában azonban mi, honfitársai, és akik közel állottunk hozzá, vagyunk képesek felmérni munkásságának enciklopédikus dimenzióit. De mi is csak feltételezhetjük róla, hogy ambivalens hajlam nyilatkozott meg benne: az experimentális volt életeleme, a szíve

Im Jahr 1965 erlangte er den Dokortitel der Akademie im Fach Medizin, seine Promotion verfasste er *Über einige wichtige Fragen im Zusammenhang mit der funktionellen Pathologie der Leber*, die auch gebunden erschien.

Hinsichtlich seiner wissenschaftlichen Grade ist es wichtig festzustellen, dass sein 1946 erlangter Titel des Privatdozenten im Jahr 1952 als Titel des Kandidaten der Wissenschaften (candidatus scientiarum) anerkannt wurde, was unter den damaligen politischen Umständen und in dem Zeitalter in der Tat eine große fachliche Anerkennung bedeutete. Zu seinen weiteren Anerkennungen gehörten der Titel des „Ausgezeichneten Arztes“, die Jendrassik-Medaille der Ungarischen Gesellschaft für Physiologie und die wissenschaftliche Gedenkmedaille der tschechoslowakischen Purkinje Gesellschaft. Von der Ungarischen Gesellschaft für Labordiagnostik wurde er 1965 zum Vizepräsidenten, 1973 zum Präsidenten gewählt. Obgleich er 1971 in Rente ging, arbeitete er weiterhin als Berater, als Mitarbeiter der Redaktion der *Orvosi Hetilap* (Wochenschrift für Mediziner) und als Redakteur der Buchreihe az Orvostudomány aktuális kérdései (Aktuelle Fragen der Medizin).

Die Bedeutung seiner medizinischen Tätigkeit zeichnet sich wohl am deutlichsten im Nekrolog ab, der in der *Orvosi Hetilap* erschienen ist:

„Mehr als hundertfünfzig Publikationen, etwa 15 Bände, Monographien und eigenständige Studien zeugen von der außerordentlichen und einzigartigen Vielfalt seines Schaffens. Man bedenke, dass er durch seine grenzübergreifende Arbeit und den Publikationen in fremden Sprachen auch im Ausland präsent war. Doch in Wirklichkeit sind wir es – seine Landsleute und diejenigen, die ihm nahe standen – die erkennen können, welche enzyklopädische Dimension sein Werk angenommen hat. Und auch wir können nur vermuten, dass sich eine gewisse Ambivalenz in ihm entwickelte: Die Experimentalität war sein Element, und schon früh fühlte er sich zum Klinikum hingezogen, sowohl als er sich den Gelenkkrankheiten zuwandte, als auch in seiner Erforschung der Pathogenese der Arbeitserkrankungen oder später in der pharmakologischen Erforschung der Wirkungsmechanismen von Arzneimitteln.

már korán a klinikumhoz húzta, amikor a mozgásszervi betegségek felé orientálódott, éppenúgy, mint amikor a foglalkozási bántalmak pathogenézisét kutatta, majd később farmakológus–biológusként a gyógyszerek hatásmechanizmusát vizsgálta. Feltételezhetjük és talán nem jogosulatlanul, hogy az elméleti munka céltudatos orientáció volt számára a gyakorlathoz, a klinikum számára nélkülözhetetlen pathophysiológiai összefüggések tisztázására.”

Minden szóbeli és írásbeli megnyilatkozásából kitűnt egészségpolitikai felkészültsége, szaktudása. Kitűnő érzékkel látta a betegellátás gyakorlati feladatait, például a laboratóriumok egyes részlegei összevonásának és automatizálásának szükségességét, a pszichés tényezők hiányát a beteg-orvos kapcsolatában, a diagnosztikai és terápiás polypragmasia veszélyeit. Amennyire híve volt a precizitás fokozásának a vizsgálati eljárásban, annyira helytelenítette a szűréseken túlmenő, klinikailag kellőképpen nem indikált vizsgálatokat. Természetes, hogy amikor orvosbölcseleként gondolkodott, humanista szemlélet hatotta át. Meggyőződéssel vallotta, hogy az experimentalitás – az orvostudományban különösen – etikai kategória.”

Man kann vermutlich nicht zu Unrecht annehmen, dass die theoretische Arbeit für ihn ein zielorientierte Weg zur angewandten Medizin und zur Erkenntnis pathophysiologischer Zusammenhänge gewesen sein mag, die für die Klinik unentbehrlich waren.

In all seinen mündlichen und wörtlichen Äußerungen klangen seine Kompetenz und seine Fachkenntnisse in der Gesundheitspolitik mit. ... Er betrachtete die praktischen Aufgaben der Krankenversorgung, z. B. die Wichtigkeit der Fusion und Automatisierung einiger Abteilungen des Labors, den Mangel an psychischen Faktoren in der Beziehung der Ärzte zu ihren Patienten und die Gefahren der diagnostischen und therapiebedingten Polypragmasia mit einer außerordentlichen Sensibilität. Obgleich er ein Befürworter der Präzisierung von Untersuchungsmethoden war, verneinte er Untersuchungen, die die Reihenuntersuchung überschritten und klinisch nicht hinreichend gerechtfertigt waren. Als „denkenden Mediziner“ prägte ihn gewiss auch eine humanistische Denkweise. Er vertrat mit Überzeugung die These, dass die Experimentalität – hauptsächlich in der Medizin – eine ethische Kategorie sei.”

A TUDOMÁNYOS MEGISMERÉS FILOZÓFIAI ALAPJAI

Kókai Károly

(Wiener Kreis Intézet, Bécs)

Előadásomban Fischer Antal filozófiai munkásságának legjelentősebb produktumáról, egy két kiadást megért, az 1940-es majd az 1960-as években megjelent ismeretelméleti bevezetésről fogok beszélni.¹ Először a könyv néhány jellegzetességére szeretnék kitérni, előadásom második részében megpróbálom a Fischer könyvében képviselt álláspontot rekonstruálni, majd elhelyezni azt a kor filozófiai törekvései között. Végül, az előadást lezáró, negyedik részben néhány kérdésre és problémára szeretnék utalni, amelyek a könyvvel kapcsolatban felmerülnek.

Először tehát a kötet jellemzői közül hármat szeretnék kiemelni: bevezetés jellege, témájának a biológián és az orvostudományon keresztül vezetők megközelítési módja és tudományos, népszerűsítő-jellege.

*A tudományos megismerés filozófiai alapjai*² című írás felépítése a következő: Fischer sorra veszi az ismeretelmélet egyes témaköreit, ismerteti azok jelentősebb problémáit és tárgyalja ezek fontosabb megoldási lehetőségeit. Minden témakör végén felsorolja a hivatkozott irodalmat. Fischer sokszor idéz; a mű szövege gyakran idézetek egymásutánjából áll, megadja az idézet szerzőit, az idézet pontos helyét viszont nem. Ez a mű nyilvánvalóan egy bevezetés – ami már abból is látható, hogy az ismeretelmélet egészét fogja át.

A könyv a következő témaköröket tárgyalja: a tudományos megismerés értelme és lényege, a megismerés pszichológiája és logikai alapjai, a tudomány munkamódszere, az ismeretelmélet

¹ Ez az előadás Kókai Károly, *Anton Fischers philosophische Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis*, in: Friedrich Stadler et al. (Hrsg.). *Der Wiener Kreis und Ungarn*, Wien 2009 (megjelenés alatt) című szöveg felhasználásával készült.

² Anton Fischer, *Die Philosophischen Grundlagen der philosophischen Erkenntnis*, Wien 1947 ill. 1967.

DIE PHILOSOPHISCHEN GRUNDLAGEN DER WISSENSCHAFTLICHEN ERKENNTNIS

Károly Kókai

(Institut Wiener Kreis, Wien)

In meinem Vortrag¹ werde ich über das wichtigste Produkt der philosophischen Tätigkeit von Anton Fischer, über eine in den 1940er- und dann in den 1960er-Jahren in zwei Ausgaben erschienene erkenntnistheoretische Einführung², sprechen. Ich möchte zuerst auf einige Charakteristika des Buches eingehen, im zweiten Teil meines Vortrages werde ich versuchen, Fischers im Buch vertretenen Standpunkt zu rekonstruieren und anschließend diesen innerhalb der zeitgenössischen Strömungen zu verorten. Schließlich möchte ich im abschließenden vierten Teil auf Fragen und Probleme hinweisen, die in Verbindung mit dem Buch auftauchen.

Als erstes will ich also von den Charakteristika des Buches drei hervorheben: dass es eine Einführung ist, dass es sich seinem Thema über die Biologie und die Medizin annähert und dass es populärwissenschaftlich angelegt ist.

Der Aufbau von *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* ist folgender: Fischer behandelt die einzelnen Themenkreise der Erkenntnistheorie, ihre bedeutendsten Probleme und deren wichtigsten Lösungsversuche. Er führt am Ende jedes Abschnittes die verwendete Literatur an. Fischer zitiert oft, der Text des Buches besteht teilweise aus einer Aneinanderreihung von Zitaten; er gibt immer die Autoren der Zitate an, die exakten Stellen aber nicht. Das zeigt an, dass das Werk eine Einführung ist – was auch daran ersichtlich ist, dass es das gesamte Gebiet der Erkenntnistheorie abhan-

¹ Der am 6. April 2009 auf Ungarisch gehaltene Vortrag basiert auf dem Text Károly Kókai, *Anton Fischers philosophische Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis*, in: Friedrich Stadler et al. Hrsg. *Der Wiener Kreis und Ungarn*, Wien 2009 (im Erscheinen).

² Anton Fischer, *Die Philosophischen Grundlagen der philosophischen Erkenntnis*, Wien 1947 bzw. 1967.

alapproblémái, a természettudományok határkérdései és végül röviden kitér a szellemtudományokra is. Az első, amit itt ki szerettem volna emelni: a kötet bevezető jellege.

A következő karakterisztikum a biológián és orvostudományon keresztül való megközelítési mód. Ennek illusztrálására felolvassuk egy hosszabb idézetet a kötet első kiadásából, a saját fordításomban: „A világ lényegét tekintve biologisztikusan indifferens – többé-kevésbé ugyanilyen lenne bármifajta élet létezése nélkül is –, érzékszerveink biológiai feltételekhez kötöttek, az ember sajátos életkörülményeihez alkalmazkodtak, elsősorban azt mutatják számunkra, ami biológiailag fontos. Nem mintha lenne valamiféle posztulátum, amely nem engedi meg az ember számára a valóság megismerését – nincs ésszerű alapunk ennek feltevésére –, hanem egyszerűen csak az a helyzet, hogy az ember érzékszervei nem a magában vett valóság megismerésére alkalmasak, hanem az emberi életszféra relatív valóságára. A lehetséges megismerési módok közül számunkra közvetlenül azok hozzáférhetők, amelyek az élet fenntartása szempontjából hasznosak – és ezek kiválasztódása a transzcendens megismerés szükségleteit nem vette figyelembe. Ismétlem: ez a korlát biológiai szempontból hasznos, a megismerés szempontjából teljesen véletlen. Nem egy metafizikai posztulátum korlátozta a látást az elektromágneses skála egy szűk szakaszára, hanem a biológiai célszerűség – noha a fizikai megismerés szempontjából nagyon is értékes lenne, ha szemünk a rövidhullámú sugárzást is érzékelni tudná, mivel ebben az esetben sok mindent közvetlenül láthatnánk, amire ma csak fáradságos kísérletekből következtethetünk. Másrészt kétségtelen, hogy érzékelésünk a valóságot adja vissza – ugyan a valóságnak csak egy kis részét és e valóság képét is részben érzékcslódások torzítják.”³

A következő idézet, amely a műnek ugyanezt a karakterisztikumát illusztrálja az 1967-es, tehát 2. kiadásból származik, Juhos Béla *Die Erkenntnis und ihre Leistung* (Wien, 1950.) című munkájára hivatkozva: „Juhos szerint vannak olyan állítások, amelyek esetében a tévedés logikailag ki van zárva, és amelyek nem verifikálhatók, hanem vagy igazak vagy hazugságok. Miközben legalábbis az általa említett példa (‘Fájdalmat érzek’) többnyire

³ Fischer 1947: 151; Kókai Károly és Boros Gábor fordítása.

delt. Das Buch behandelt folgende Themenbereiche: Sinn und Wesen der wissenschaftlichen Erkenntnis, ihre Psychologie und ihre logischen Grundlagen, die Arbeitsmethode der Wissenschaft, die Grundprobleme der Erkenntnistheorie, die Grenzfragen der Naturwissenschaften und zum Schluss auch die Geisteswissenschaften. Das Erste, das ich hier hervorheben wollte, war der Einführungscharakter des Buches.

Das nächste Charakteristikum ist die Annäherung über die Biologie und die Medizin. Das wird durch folgende Stelle illustriert: „Die Welt ist ihrem Wesen nach biologisch indifferent – sie wäre im Großen und Ganzen ohne jedes Leben so, wie sie ist –, unsere Sinne sind biologisch bedingt, sie haben sich an die speziellen Lebensumstände des Menschen angepasst, sie zeigen in erster Reihe biologisch Wichtiges an. Nicht als ob irgendein Postulat bestünde, wonach der Mensch das Wirkliche nicht erkennen darf – für diese Annahme fehlt jeder vernünftiger Grund –, aber die Sinnesorgane des Menschen sind nun einmal nicht für die Erkenntnis der Wirklichkeit an sich, sondern nur für die relative Wirklichkeit der menschlichen Lebenssphäre geschaffen. Von den Möglichkeiten der Erkenntniswege stehen uns direkt nur diejenigen offen, welche für die Lebenserhaltung nützlich sind – und diese Auswahl hat auf die Bedürfnisse der transzendenten Erkenntnis keine Rücksicht genommen. Wir betonen nochmals: Die Beschränkung ist vom biologischen Standpunkt aus zweckmäßig, vom Erkenntnisstandpunkt aus rein zufällig. Kein metaphysisches Postulat hat die Sehempfindung auf einen schmalen Abschnitt des elektromagnetischen Spektrums beschränkt, sondern die biologische Zweckmäßigkeit – wiewohl es für die physikalische Erkenntnis sehr wertvoll wäre, wenn unser Auge auch kurzweiligere Strahlungen empfinden könnte, da wir in diesem Fall sehr vieles direkt sehen könnten, was wir heute durch mühevollen Versuche indirekt erschließen müssen. Andererseits ist es zweifellos, dass unsere Sinnesempfindungen die Wirklichkeit wiedergeben – wenn auch nur einen kleinen Teil der Wirklichkeit und wenn das Bild auch stellenweise durch Sinnestäuschungen verzerrt ist.”³

³ Fischer 1947: 151.

könnyen verifikálható. Ez nem szerencsés példa arra sem, hogy ilyen 'konstatálások' nem engednek meg előrejelzést: a szívinfarktus, az epe- és vesegörcs vagy a gerincserv tipikus fájdalma az előrejelzést nagyon is lehetővé teszik. Nagyon veszélyes volna a tudományt elengedhetetlen konstatálásokra mint alapzatra építeni, annál is inkább, mert a konstatálásokról a feltételes állításokhoz való átmenet, Juhos szerint, egy logikán kívüli, irracionális lépés.⁴ A könyv második jellemzője tehát az ismeretelmélet tárgyalásához vezető út, amely, mint látjuk, a biológiából és orvostudományból vett példákon keresztül vezet.

A *tudományos megismerés filozófiai alapjai* tehát bevezetés. Fischer már kidolgozott és publikált eredményeket rendszerez. A könyvvel szerzője a tudományos világnézetet, tudományosságot népszerűsíti – ennyiben a Bécsi Körhöz⁵ hasonlítható, ahol a modern természettudományok eredményeinek népszerűsítése és ezzel a felvilágosodás hagyományának a vállalása, szintén a tevékenységük központi részét képezte.

Az eddig látottak is – tehát a könyv bevezető és tudományos népszerűsítő jellege, illetve az, hogy Fischer a biológiából és az orvostudományból vett példákon keresztül közelít a témájához – már a szerző saját álláspontjára utalnak. A kérdést azonban konkrétan is fel lehet tenni, amennyiben megnézzük azt, mely szerzők műveire orientálódott Fischer, tehát kikre hivatkozik a leggyakrabban. Ezek, négyet említve, Moritz Schlick, a Bécsi Kör központi alakja, a pozitivisták Ernst Mach, Immanuel Kant⁶ és Carl Stumpf, kísérleti pszichológus: négy német filozófus tehát, akik a Fischer publikációját megelőző mintegy kétszáz évben voltak aktívak. Ebből látható, hogy Fischer az újkori filozófia egészén belül próbál elhelyezkedni, és nem egy épp aktuá-

⁴ Fischer 1967: 133f; Kókai Károly fordítása; „verifikáció” és „konstatálás” a Bécsi Körben alaposan meg tárgyalt problémák közül kettő, amelyek röviden összefoglalva a következőt jelentik: verifikáció egy megállapítás ellenőrizhetőségére vonatkozik; konstatálás a megfigyelés pillanatnyiségát emeli ki és az így nyert empirikus adatok gyűjtési módjára vonatkozik.

⁵ A Bécsi Kör egy Bécsben 1923 és 1936 között létező, Moritz Schlick köré csoportosuló, filozófusokból és természettudósokból álló vitakör volt, amelynek filozófiai álláspontját „neopozitívizmusként”, „logikai pozitívizmusként” és „logikai empirizmusként” szokás megadni.

⁶ Kant első jelentősebb filozófiai jellegű publikációja 1746-ban jelent meg *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte* címmel.

Das nächste, dasselbe Charakteristikum illustrierende Zitat stammt aus der zweiten, 1967 erschienenen Auflage und bezieht sich auf Bela Juhos' *Die Erkenntnis und ihre Leistung* aus dem Jahr 1950: „Juhos meint, dass es auch Sätze gibt, wo ein Irrtum logisch ausgeschlossen ist und die nicht verifizierbar, sondern entweder wahr oder Lüge sind, so ist zumindest das von ihm angeführte Beispiel („Ich fühle Schmerz“) meist leicht verifizierbar. Auch ist es kein glückliches Beispiel dafür, dass solche ‚Konstatierungen‘ keine Voraussagen zulassen: Der typische Schmerz des Herzinfarktes, der Gallen- oder Nierenkolik oder der Schmerz einer Bandscheibenhernie lassen sehr wohl Voraussagen zu. Es wäre sehr riskant, die Wissenschaft auf einem Fundament unverzichtbarer ‚Konstatierungen‘ zu errichten, umso mehr, als der Übergang von der Konstatierung zu hypothetischen Sätzen, wie Juhos meint, ein außerlogischer, irrationaler Schritt ist.”⁴ Das zweite Charakteristikum des Buches ist also der zur Erkenntnistheorie führende Weg, der, wie wir sehen, über Beispiele aus der Biologie und der Medizin läuft.

Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis sind also eine Einführung. Fischer systematisiert bereits Ausgearbeitetes und Publiziertes. Der Autor popularisiert somit die wissenschaftliche Weltauffassung – vergleichbar mit dem Wiener Kreis, für den die Popularisierung der Ergebnisse der modernen Naturwissenschaften und damit die Fortsetzung der Tradition der Aufklärung ebenfalls zentrales Element seiner Tätigkeit war.

Das bisher Gesehene – also der einführende und der populärwissenschaftliche Charakter des Buches sowie dass sich Fischer durch Beispiele aus der Biologie und der Medizin seinem Thema annähert – zeigt bereits den Standpunkt des Buches. Die Frage kann aber auch konkret gestellt werden, indem man sich näher anschaut, an wessen Werk sich Fischer orientiert, also auf wen er sich am öftesten bezieht. Dies sind, um vier Personen zu nennen, Moritz Schlick, die zentrale Gestalt des Wiener Kreises, der Positivist Ernst Mach, Immanuel Kant⁵ und

⁴ Fischer 1967: 133f.

⁵ Kants erste bedeutende philosophische Publikation, *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte*, ist 1746 erschienen.

lis mozgalomhoz kapcsolódik. Ez a négy gondolkodó azonban nem valamiféle példakép, hanem egymástól karakterisztikusan eltérő jelentőséget kapnak Fischer gondolkodásában. Kant a történeti tekintély, Mach a negatív példa, Stumpf egy aktuális kolléga és úgy tűnik Schlick az, akivel Fischer szimpatizál.

Nemcsak közvetve, hivatkozott gondolkodókon keresztül lehet Fischer álláspontjára következtetni. Fischer maga is közli olvasójával ezt: „Az az álláspontunk, hogy ismereteink a valóságos világról nyert tudást jelentenek, és hogy az ember alapján képes a dolgok legbelsejének a megismerésére – végtelen nehézségekkel ugyan, amelyek gyakran az emberi érzékszervek és gondolkodást szolgáló berendezkedésének biológiai okokra visszavezethető tökéletlensége miatt fáradságos kerülőutakon vezetnek. (...) A valóság teljes megismerése” elérhetetlen távolban van. A megismerés célja mégis „a dolgok ’lényegére’ irányul, a létezők hiánytalan megragadására, a magánvaló dologra, a pusztá ’jelenségekkel’ szemben.”⁷ A következő idézetben néhány oldallal később Fischer szintén saját álláspontját közli koncentrált formában: „A tudomány nem a ’jelenségek’ pusztá leírása és kutatása, amely mögött egy örök és megismerhetetlen magánvaló dolog rejtőzik – hanem a létezők végtelenül fáradságos, lépésenkénti megragadása, a magánvaló dolog felé vezető állandó közeledés.”⁸ Mint ez a két idézet mutatja, a „magánvaló dolog” és a „jelenségek” közötti megkülönböztetéssel Fischer Kant elméleti rendszeréhez alkalmazkodik, de nem követi azt, hiszen Fischer a magánvaló dolgot, Kanttal ellentétben, alapvetően megismerhetőnek tartja, ezzel – erre alább visszatérek – Moritz Schlickhez kapcsolódva.

Mint említettem *A tudományos megismerés filozófiai alapjai* két kiadást ért meg, 1947-ben jelent meg az első, 1967-ben a második kiadás. Eddig főleg az első kiadásról volt szó, a legtöbb idézet abból származott. A második kiadásból származó egyetlen szövegrész az volt, amelyben Fischer Juhosnak egy 1950-ben megjelent publikációjára hivatkozik. Ez is bizonyítja, hogy Fischer 1967-ben nem egyszerűen 1947-es könyvét jelen-

⁷ Fischer 1947: 167; Kókai Károly fordítása.

⁸ Fischer 1947: 177; Kókai Károly fordítása.

der Experimentalpsychologe Carl Stumpf: vier Philosophen, die in den zwei Jahrhunderten vor dem Erscheinen des Buches von Fischer aktiv waren. Daraus ist ersichtlich, dass Fischer seinen Platz innerhalb der Philosophie der Neuzeit sucht und sich nicht einfach aktuellen Strömungen anschließen will. Diese vier Personen sind dabei nicht einfach Vorbilder, sondern werden differenziert behandelt. Kant ist die historische Autorität, Mach das Negativbeispiel, Stumpf der aktuelle Kollege und Schlick scheint derjenige zu sein, mit dem Fischer sympathisiert.

Man kann aber nicht nur mittelbar auf Fischers Standpunkt schließen. Fischer teilt ihn auch direkt mit: Wir stehen „auf dem Standpunkt, dass unsere Erkenntnis das Wissen um die reale Welt ist und dass der Mensch im Prinzip wohl fähig ist, das Innerste der Dinge zu erkennen – allerdings unter unendlichen Schwierigkeiten, oft auf beschwerlichen Umwegen und ständig behindert durch die biologisch bedingte Unvollkommenheit seiner Sinne und seines Denkapparates. (...) Die vollkommene Erkenntnis des Seienden” schein in unerreichbarer Ferne. Eine schrittweise Annäherung sei aber der Weg der Wissenschaften. Die einzelnen Etappen dieses Fortschritts seien durch methodische Entdeckungen markiert. Das Ziel dieser Entwicklung sei „deutlich nach dem ‚Wesen‘ der Dinge gerichtet (...), nach der lückenlosen Erfassung des Seienden, des Dinges an sich, im Gegensatz zu den bloßen ‚Erscheinungen‘“⁶. Ein paar Seiten weiter teilt Fischer seinen Standpunkt in einer konzentrierten Form mit: „Die Wissenschaft ist keine bloße Beschreibung, keine Erforschung von ‚Erscheinungen‘, hinter welchen ein ewig und prinzipiell unerforschbares Ding an sich verborgen ist – sie ist die unendlich mühevoll, schrittweise Erfassung des Seienden, ein ständiges Fortschreiten in der Richtung des Dinges an sich.”⁷ Wie diese beiden Stellen zeigen, lehnt sich Fischer mit der Unterscheidung zwischen Ding an sich und Erscheinungen an Kants Philosophie an, er folgt dieser aber nicht genau, da Fischer im Gegensatz zu Kant das Ding an sich, genauso wie – ich werde darauf weiter unten zurückkommen – Moritz Schlick, grundsätzlich für erkennbar hält.

⁶ Fischer 1947: 167.

⁷ Fischer 1947: 177.

tette meg újra, hanem megpróbálta a filozófia aktuális fejlődését is figyelembe venni.

A második kiadás nemzetközileg nagyobb figyelmet keltett, mint az első, amit a róla megjelent recenziók is mutatnak. Kettőből szeretnék itt röviden idézni: „A szerző egy szocialista országban él, el lehetne tőle várni, hogy tájékozódjon. Feltűnő, hogy hiányosak a marxizmusra vonatkozó ismeretei”⁹ írja Christiane Hein Lipcséből. A következő idézet, amit ezzel szembe szeretnék állítani Agehananda Bharati, egy, az Egyesült Államok, New York állambeli Syracuse-ban dolgozó filozófusnak a recenziójából származik: „Nyugati filozófusok számára megkönnyebbülés látni, hogy a vasfüggöny mögött létezik kifinomult, tudományos és mindenekelőtt tájékozott filozófia. Fischer Antal remélhetőleg tipikus arra nézve, ami ma ott történik.”¹⁰ Ezzel a két idézettel nyilvánvalóvá válik, hogy Fischer művét a kortársak a kor politikai szerkezetének, tehát sarkítottan megfogalmazva, a hidegháború logikájának megfelelően olvasták.

Fischer elhelyezhető tehát a kor filozófia törekvései között, amennyiben megnézzük a hivatkozott filozófusok neveit és megpróbáljuk Fischer ezekhez való viszonyát rekonstruálni. Egy másik lehetőség a korabeli recenziók megfigyelése. Egy harmadik, ha pontosan megnézzük azt, hol jelent meg a kötet. Ennek kapcsán felmerül az a kérdés, hogy mely programba vette fel a bécsi Springer Kiadó Fischer könyvét.

Az én tézisem az, hogy a Springer könyvsorozat Fischer művét az osztrák ill. nemzetközi filozófiában helyezi el. Erre szemmel látható bizonyíték az a könyvlista, amely a könyv 1967-es kiadásának a hátoldalán látható, amely felsorolja többek között Victor Kraft *Ismeretelmélet*¹¹ című művét és a Kraft 80. születésnapjára megjelent kötetet¹². Victor Kraft 1950-ben ugyanebben a filozófiai sorozatban megjelent *Bécsi Kör*¹³ című kötetének hátoldalán olvasható listán pedig többek között a *Die philosophis-*

⁹ Christiane Hein in: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1969: 1522; Kókai Károly fordítása.

¹⁰ Agehananda Bharati in: *Zeitschrift für Philosophische Forschung* 1970: 463; Kókai Károly fordítása.

¹¹ Victor Kraft, *Erkenntnislehre*, Wien 1960.

¹² Ernst Topitsch Hrsg., *Probleme der Wissenschaftstheorie*, Wien 1960.

¹³ Victor Kraft, *Der Wiener Kreis. Der Ursprung des Neopositivismus*, Wien 1950.

Wie erwähnt, *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* hatten zwei Ausgaben, 1947 ist die erste, 1967 die zweite erschienen. Bisher habe ich über die erste Ausgabe gesprochen, die meisten Zitate stammten aus dieser. Die einzige aus der zweiten Ausgabe stammende Textstelle war diejenige, in der Fischer sich auf Juhos' 1950 erschienene Publikation bezieht. Dies zeigt auch, dass Fischer 1967 nicht einfach sein 1947 erschienenes Werk noch einmal auflegte, sondern versuchte, die aktuellen Entwicklungen der Philosophie ebenfalls zu berücksichtigen.

Die zweite Ausgabe zog international mehr Aufmerksamkeit auf sich als die erste, was auch die über sie erschienenen Rezensionen zeigen. Ich möchte aus zwei zitieren: „Der Autor [also Fischer] lebt in einem sozialistischen Land, man hätte von ihm erwarten können, dass er sich informiert. Dieser Mangel an Information über den Marxismus fällt (...) auf”⁸, schreibt Christiane Hein aus Leipzig. Die nächste Zitat, das ich diesem entgegenstellen möchte, stammt von Aghananda Bharati⁹, von einem in Syracuse im Bundesstaat New York/USA tätigen Philosophen: „Es ist für die westlichen Philosophen erquicklich zu wissen, dass hinter dem Eisernen Vorhang sehr subtile, hochwissenschaftliche und vor allem hochinformierte Philosophie betrieben wird. Hoffentlich ist Anton Fischer typisch für das, was heute dort philosophisch vorgeht.”¹⁰ Diese beiden Zitate zeigen, dass das Werk Fischers von seinen Zeitgenossen entsprechend den politischen Strukturen der Zeit, pointiert gesagt: entsprechend der Logik des Kalten Krieges gelesen wurde.

Fischer ist also innerhalb der philosophischen Strömungen seiner Zeit zu verorten, wenn wir die durch ihn zitierten Philosophen anschauen und versuchen Fischers Verhältnis zu ihnen zu rekonstruieren. Eine zweite Möglichkeit ist, die zeitgenössischen Rezensionen heranzuziehen. Eine dritte, wenn wir genau anschauen, wo der Band erschienen ist. Hier taucht die Frage auf, in welches Programm der Verlag Springer Fischers Buch aufnahm.

⁸ Christiane Hein in: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1969: 1522.

⁹ Der, nebenbei bemerkt, 1923 als Leopold Fischer in Wien geboren wurde.

¹⁰ Aghananda Bharati in: *Zeitschrift für Philosophische Forschung* 1970: 463

chen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis, tehát Fischer itt tárgyalt könyvének a címe található.

Victor Kraft nevét azért emelem ki a többi, ugyanebben a kiadási programban felbukkanó szerző közül, mert Kraft az a gondolkodó, aki a Bécsi Kör környezetébe sorolható, és ennek egyetlen olyan tagja, aki 1945 után Bécsben folytatta azt a hagyományt, amelyet a kör a két világháború közötti időszakban elkezdett. Kraft a második világháború alatt is Bécsben maradt, 1938 és 1945 között nem taníthatott. Kraft tehát Fischerhez hasonlóan visszavonult a tudományos nyilvánosságtól és az alapkutatásnak szentelte magát. Ennek a munkának az eredménye az 1947-ben, tehát ugyanabban az évben, mint Fischer könyvének az első kiadása, megjelent *Matematika, logika és tapasztalat*¹⁴. Ettől az évtől kezdve öt éven keresztül, 1952-es nyugdíjazásáig Kraft ismét taníthatott a bécsi egyetemen. A diákoknak a logikai empirizmus gondolatvilágába való bevezetésként jelentette meg a *Bevezetés a filozófiába*¹⁵ című könyvét és az imént említett tanulmányt a Bécsi Körről: *A Bécsi Kör. A Neopozitivismus eredete*¹⁶ címmel. Ebből látható: amit Fischer Magyarországon csinált, ugyanazt tette Kraft Bécsben, nevezetesen mindketten a háború ideje alatt visszavonulva dolgoztak azon a tudományfilozófiai művön, amelyet a háború után megjelentettek.

Fischer publikációjával elhelyezhető tehát a nemzetközi filozófiában. Én itt Victor Kraft és Juhos Bélára, Fischer két Bécsben élő kortársára utaltam, akik hozzá hasonló témakörökön dolgoztak. A következő kérdés az lenne, hogyan lehet Fischer művét elhelyezni a magyar filozófiatörténetben. Tehát: van-e hozzá hasonló, vele rokonítható törekvés, természetesen a Fischerhez hasonlóan nem hivatalos, kevésbé ismert, nem intézményesült műveket is figyelembe véve? Van-e olyan hely a magyar filozófiatörténetben, amelyet Fischer elfoglal, tehát amely különben üresen maradna? Hogy ezek a kérdések nem légbőlkapottak és erőltetettek, arra magának Fischernek a példája figyelmeztet, aki a magyar filozófiatörténeti feldolgozásokban 1989 előtt

¹⁴ Victor Kraft, *Mathematik, Logik und Erfahrung*, Wien 1947.

¹⁵ Victor Kraft, *Einführung in die Philosophie. Philosophie, Weltanschauung und Wissenschaft*, Wien 1950.

¹⁶ Kraft *Wiener Kreis* 1950.

Meine These ist, dass der Springer Verlag Fischers Buch in die österreichische bzw. internationale Philosophie einordnet. Ein offensichtlicher Beweis dafür ist die Bücherliste, die am Buchrücken der 1967er Ausgabe zu sehen ist, die unter anderem Victor Krafts *Erkenntnislehre*¹¹ und einen zu dessen 80. Geburtstag erschienenen Sammelband¹² anführt. In der Liste am Buchrücken des von Victor Kraft in derselben Buchreihe erschienenen Bandes *Wiener Kreis*¹³ ist hingegen u. a. der Titel *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis*, also Fischers hier besprochenes Werk, zu sehen.

Ich hebe den Namen von Victor Kraft deshalb aus der Reihe der weiteren ebenfalls in diesem Programm erschienenen Autoren hervor, weil Kraft derjenige ist, der ins Umfeld des Wiener Kreises gehört. Er ist das einzige Mitglied des Wiener Kreises, das nach 1945 die Tradition fortsetzte, die dieser zwischen den beiden Weltkriegen begonnen hatte. Kraft blieb während des Zweiten Weltkrieges in Wien, konnte aber zwischen 1938 und 1945 nicht unterrichten. Er hatte sich also, ähnlich zu Fischer, aus der wissenschaftlichen Öffentlichkeit zurückgezogen und widmete sich der Grundlagenforschung. Das Ergebnis dieser Arbeit ist der 1947, also im selben Jahr wie die erste Ausgabe von Fischers Buch, erschienene Band *Mathematik, Logik und Erfahrung*¹⁴. Von diesem Jahr an konnte Kraft fünf Jahre lang bis zu seiner Pensionierung 1952 wieder an der Universität Wien unterrichten. Als Einführung in die Gedankenwelt des logischen Empirismus publizierte er seine *Einführung in die Philosophie*¹⁵ und den soeben erwähnten Text über den Wiener Kreis: *Der Wiener Kreis. Der Ursprung des Neopositivismus*. Wir sehen: Was Fischer in Ungarn tat, machte Kraft in Wien. Beide haben während des Krieges zurückgezogen an dem wissenschaftsphilosophischen Werk gearbeitet, das sie dann nach dem Krieg veröffentlichten.

¹¹ Victor Kraft, *Erkenntnislehre*, Wien 1960.

¹² Ernst Topitsch Hrsg., *Probleme der Wissenschaftstheorie*, Wien 1960.

¹³ Victor Kraft, *Der Wiener Kreis. Der Ursprung des Neopositivismus*, Wien 1950.

¹⁴ Victor Kraft, *Mathematik, Logik und Erfahrung*, Wien 1947.

¹⁵ Victor Kraft, *Einführung in die Philosophie. Philosophie, Weltanschauung und Wissenschaft*, Wien 1950.

ugyanolyan kevésbé szerepel, mint az 1989 utániakban. Ahogy a magyar filozófiatörténészek figyelmét elkerülte Fischer, ugyanígy lehet más is, amit figyelmen kívül hagytak, hiszen itt nem egy véletlenről van szó, hanem ignoranciáról.

Előadásom lezárásaként néhány olyan problémát és kérdéskört szeretnék felvetni, amelyek segítségével – véleményem szerint – el lehetne indulni azon az úton, hogy Fischer műve bekerüljön a magyar filozófiatörténetbe. Négy ilyen problémát szeretnék megnevezni.

Fischernek három ismert filozófiai műve létezik: *A tudományos megismerés filozófiai alapjai*, amelyről eddig beszéltem; ezenkívül: *Öt dialógus az etikáról*¹⁷, egy 1944/45-ben írt szöveg, amely 1999-ben, tehát posztumusz jelent meg, valamint *Társadalometika*¹⁸ című munkája, amely még mindig kéziratban van. A címekeket olvasva feltűnő az etika iránti érdeklődés. Ez alapján fel lehetne tenni a kérdést, milyen szerepet játszik az etika *A tudományos megismerés filozófiai alapjaiban*.

Az 1967-es kiadás előszavában „a záró fejezet átdolgozása”-ra¹⁹ utal Fischer. Az utolsó, a szellemtudományokkal foglalkozó rész valóban kibővült, az „érték” problémája nagyobb teret kap benne, ami az etika térnyerésére utal. Az én véleményem szerint azonban az átdolgozás mértéke nem indokolja, hogy az előszóban ez így ki van emelve – amiből én arra következtetek, hogy Fischer itt nem arra utal, ami valóban történt, hanem inkább arra, ami a szándéka volt. Ez alapján a bevezetőben tett megjegyzés alapján mégis el lehetne indulni és megvizsgálni *A tudományos megismerés filozófiai alapjai*-nak etikai elemeit, különös tekintettel Fischer filozófiai művének egészére.

Fischer baráti és szakmai környezetében számos elem van, ami nehezen összeegyeztethető azzal, amit modern értelemben tudományfilozófiának szoktak nevezni: a hit ill. vallás kérdése – ez a kérdés ugyan véleményem szerint nincs benne ebben a könyvben, legalábbis explicit módon nem merül fel, az 1947-es kiadás egy helyétől²⁰ eltekintve, ami az 1967-es kiadásban

¹⁷ Anton Fischer, *Fünf Dialoge über die Ethik*, in: Existentia, Szeged 1999: 139–169.

¹⁸ Anton Fischer, *Sozialethik*, kézirat kb. 1944/45.

¹⁹ Fischer 1967: III.

²⁰ Fischer 1947: 200.

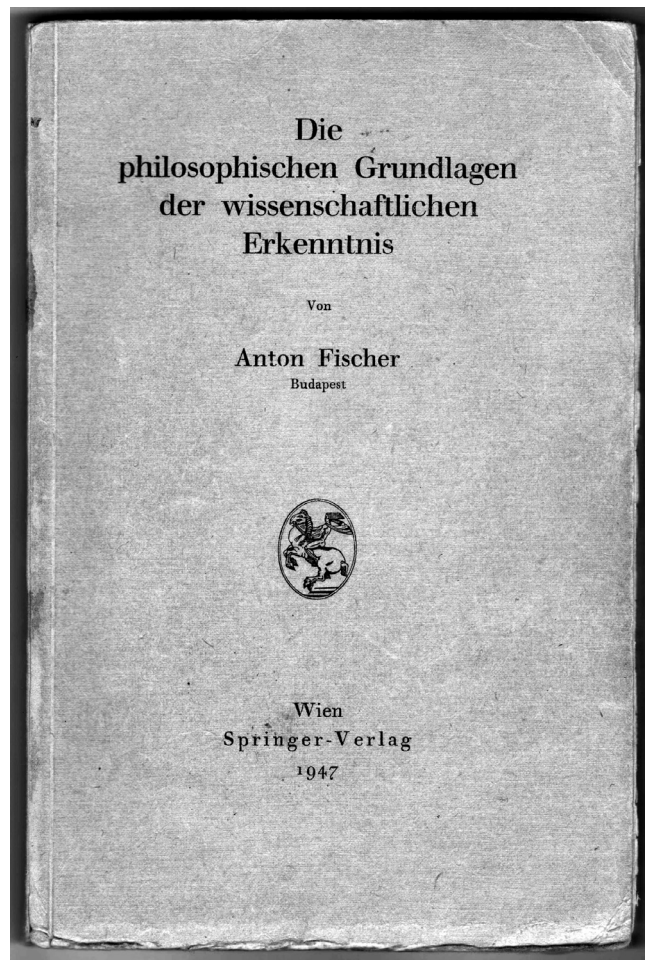
Fischer kann man also mit seinem Werk in der internationalen Philosophie einen Platz zuweisen. Ich habe hier mit Victor Kraft und Bela Juhos auf zwei in Wien lebende Zeitgenossen von Fischer verwiesen, die an ähnlichen Fragestellungen arbeiteten. Die nächste Frage wäre, wie man Fischers Werk in der ungarischen Philosophiegeschichte verorten kann. Gibt es einen mit seinem vergleichbaren Versuch, unter Berücksichtigung von Fischer ähnlichen, nicht-offiziellen, weniger bekannten, nicht institutionalisierten Werken? Gibt es in der ungarischen Philosophiegeschichte einen Platz, den Fischer einnimmt, der also ohne ihn leer bleiben würde? Dass diese Fragen nicht aus der Luft gegriffen und aufgesetzt sind, das beweist das Beispiel Fischers, der in den ungarischen philosophiegeschichtlichen Werken vor 1989 genauso wenig vorkommt wie in den späteren. So wie Fischer der Aufmerksamkeit der ungarischen Philosophiegeschichtsschreiber entgangen ist, genauso konnten auch weitere übersehen werden, da es sich hier nicht um einen Zufall handelt, sondern um Ignoranz.

Als Abschluss meines Vortrages möchte ich einige Probleme und Fragen nennen, mit denen man meiner Meinung nach anfangen könnte, Fischers Werk in die ungarische Philosophiegeschichte einzuführen. Ich möchte vier Probleme erwähnen.

Es gibt drei bekannte philosophische Werke von Fischer: *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis*, über die ich bisher gesprochen habe, weiters *Fünf Dialoge über Ethik*, einen 1944/45 verfassten Text, der posthum 1999 erschienen ist¹⁶, sowie das Manuskript *Sozialethik*¹⁷. Aufgrund der Titel fällt das Interesse für Ethik auf. Man könnte daher die Frage stellen, welche Rolle die Ethik in den *Philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* spielt. Im Vorwort der Ausgabe von 1967 verweist Fischer auf die Umarbeitung des Schlusskapitels. Der letzte, den Geisteswissenschaften gewidmete Teil ist in der Tat länger geworden, das Problem des Wertes nimmt einen größeren Platz ein, was ein Hinweis auf die Aufwertung der Ethik ist. Meiner Meinung nach begründet das Ausmaß der Umarbeitung

¹⁶ Anton Fischer, *Fünf Dialoge über die Ethik*, in: Existentia, Szeged 1999: 139–169.

¹⁷ Anton Fischer, *Sozialethik*, Manuskript ca. 1944/45.

már nincs benne. Követhető a gondolatmenet anélkül, hogy ide vonatkozó utalásokat kellene látnunk, de a Fischer életéről ismert tényekből és többi művéből kézenfekvőnek tűnhet, hogy ezzel a művel kapcsolatban is fel kellene ezeket a kérdéseket tenni. Tehát a hit és vallás kérdése, Robert Johnnal²¹ való barátsága,

²¹ Aki katolikus pap volt és többek között Dantéről publikált egy művet – lásd Fischer János előadását.

diesen Hinweis im Vorwort trotzdem nicht – was soviel heißt, dass Fischer hier nicht darüber spricht, was gemacht wurde, sondern darüber, was getan werden sollte. Aufgrund dieses im Vorwort sich findenden Hinweises wäre es trotzdem möglich, herzugehen und die ethischen Elemente von *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* zu untersuchen, insbesondere in Bezug auf die Gesamtheit von Fischers Werk.

Im privaten und beruflichen Umfeld von Fischer gibt es zahlreiche Elemente, die schwer damit vereinbar zu sein scheinen, was im modernen Sinn Wissenschaftsphilosophie genannt wird: Die Frage des Glaubens und der Religion – diese Frage findet man meiner Ansicht nach nicht im Buch, zumindest taucht sie nicht explizit auf, abgesehen von einer Stelle in der ersten Ausgabe¹⁸, die sich in der zweiten nicht mehr findet. Dem Gedankengang ist zu folgen, ohne dass wir diesbezügliche Hinweise sehen müssten, aber wegen der aus Fischers Leben bekannten Fakten und aufgrund seiner weiteren Schriften scheint es naheliegend zu sein, dass diese Frage auch in Bezug auf dieses Werk zu stellen wäre. Die Frage des Glaubens und der Religion, die Freundschaft mit Robert John¹⁹, die Bekanntschaft mit Vilmos Juhász, der im Vorwort der 1947er-Ausgabe von *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* zu findende Hinweis auf „agnostizistische Strömungen“, all das weist darauf hin, dass die persönliche Motivation Fischers nicht alleine die Aufklärung, sondern das Finden einer sicheren Grundlage in unsicheren Zeiten war.

Die Umstände des Entstehens, Erscheinens und der ungarischen Rezeption des Buches weisen darauf hin, dass Fischers Werk in eine kurze, ohne sichtbare Folgen gebliebene Epoche der ungarischen Kulturgeschichte gehört, in die Periode zwischen 1945 und 1948. Die einzige in Ungarn erschienene und mir bekannte Rezension des Buches wurde im April 1948 in der Zeitschrift *Vigilia* vom verantwortlichen Redakteur und Herausgeber Vilmos Juhász publiziert²⁰. Fischers Buch ermöglicht also auch einen Blick in eine bisher nicht genügend erschlos-

¹⁸ Fischer 1947: 200.

¹⁹ Ein österreichischer katholischer Priester, der einige Jahre in Ungarn verbrachte – siehe darüber ebenfalls den Vortrag von János Fischer.

²⁰ Vilmos Juhász, in: *Vigilia* 1948: 253–254.

Juhász Vilmosmal való ismeretsége, *A tudományos megismerés filozófiai alapjai* 1947-es előszavában olvasható „agnosztikus áramlatok”-ra²² való utalás: mindez arra utal, hogy Fischer személyes motivációja nem egyszerűen a felvilágosítás igénye, hanem egy bizonytalan időben valamiféle biztos alap megtalálása volt.

A könyv keletkezésének, megjelenésének és magyarországi recepciójának körülményei arra utalnak, hogy Fischer műve a magyar szellemtörténet egy rövid, látható folytatások nélküli korszakába sorolható, az 1945 és 1948 közötti időszakba. A könyv egyetlen, Magyarországon megjelent ismertetése a *Vigilia* nevű folyóirat 1948. áprilisi számában olvasható, a folyóirat szerkesztője és felelős kiadója, Juhász Vilmos tollából.²³ Fischer könyve tehát a magyar szellemtörténet egy eddig nem kimerítően feltárt korszakába is bepillantást enged: Fischer a második világháború alatt írta könyvét és az ezután következő rövid átmeneti korszakban jelentette meg. 1948 után szűkebb szakterületére, az orvostudományra koncentrált. Állítólag 1956-ban egy tervezett filozófiai előadássorozatban vett volna részt, amelyre az 1956-os felkelés eseményeinek rövidsége miatt valószínűleg nem került sor. A kötet második kiadásának lehetőségét szintén kortörténeti körülmények határozták meg: az 1963-as amnesztia utáni légkörben sikerült ezt elérni. Ez lenne a harmadik kérdéskör, amellyel foglalkozni lehetne.

És végül, negyedikként: A kötet 1967-es előszavában Fischer a következőt írja: „a könyv alapállása nem változott, továbbra is a kritikai realizmuson nyugszik.”²⁴ – Mi az, hogy kritikai realizmus? Az ismeretelméleti kritikai realizmus feltételezi egy valós világ létezését, amely érzékszerveinkkel hozzáférhető ugyan, de az úgynevezett naiv realizmussal ellentétben, nem közvetlenül, hanem az állandó ismeretgyűjtés kritikai folyamatán keresztül. Ezt az elméletet többek között Moritz Schlick képviselte *Általános ismeretelmélet*²⁵ című művében, amely 1918-ban jelent meg első és 1925-ben második kiadásban, tehát pontosan abban az időben, amikor Fischer Bécsben tanult és talán tudományt szerezhe-

²² Fischer 1947: IV.

²³ Juhász Vilmos, in: *Vigilia* 1948: 253–254.

²⁴ Fischer 1967: III.

²⁵ Moritz Schlick, *Allgemeine Erkenntnislehre*, Berlin 1918 ill. 1925.

sene Epoche der ungarischen Geistesgeschichte: Fischer schrieb sein Buch während des Zweiten Weltkrieges und ließ es während der auf diesen folgenden kurzen Übergangsperiode erscheinen. Nach 1948 konzentrierte er sich auf sein engeres Fachgebiet, auf die Medizin. Angeblich wollte er sich 1956 an einer geplanten philosophischen Vortragsreihe beteiligen, die wegen der Kürze der Ereignisse²¹ wahrscheinlich nicht stattgefunden hat. Die zweite Ausgabe des Bandes wurde ebenfalls durch die zeitgeschichtlichen Umstände bestimmt: Sie konnte in der Periode nach der Amnestie von 1963 erreicht werden. – Das wäre der dritte Themenkreis, der anzugehen wäre.

Und zum Schluss zum vierten: Im Vorwort der Ausgabe von 1967 schreibt Fischer: „... die Grundhaltung des Buches [hat sich] nicht geändert, sie beruht nach wie vor auf dem kritischen Realismus”²². – Was ist Kritischer Realismus? Der erkenntnistheoretische Kritische Realismus nimmt die Existenz einer Wirklichkeit an, die mittels unserer Sinnesorgane zwar zugänglich sei, aber im Gegensatz zum sogenannten naiven Realismus nicht unmittelbar, sondern durch den kritischen Prozess des ständigen Erkenntnisfortschritts. Diese Theorie wurde u.a. von Moritz Schlick in seiner *Allgemeinen Erkenntnislehre* vertreten, die 1918 in der ersten und 1925 in der zweiten Auflage publiziert wurde, also exakt zu der Zeit, als Fischer in Wien studierte und vielleicht davon erfuhr, da Schlick sich damals ebenfalls in Wien aufhielt. Gleichzeitig mit Fischer befasste sich Herbert Feigl mit der Methode in seinen *Existential Hypotheses*²³. Die beiden Zitate, mit denen ich Fischers philosophischen Standpunkt illustrierte, in dem er über die schrittweise Annäherung an das Ding an sich schrieb, entsprechen genau dem Standpunkt des Kritischen Realismus. Hier wäre es also interessant, die Positionen von Fischer, Schlick und Feigl miteinander zu vergleichen.

Das wären die vier Probleme, auf die ich abschließend hinweisen wollte: die Gesamtheit von Fischers philosophischem Werk, das private und berufliche Umfeld, in dem das Buch entstand,

²¹ Der ungarische Aufstand 1956 dauerte bekanntlich vom 23. Oktober bis zum 4. November, also insgesamt zwei Wochen.

²² Fischer 1967: III.

²³ Herbert Feigl, *Existential Hypotheses*, in: *Philosophy of Science* 1950: 166–169.

tett róla, hiszen Schlick is Bécsben tartózkodott ebben az időben. Fischerrel egyidőben Herbert Feigl is foglalkozott a módszerrel *Egzisztenciális feltevések*²⁶ című tanulmányában.

Az a két idézet, amellyel Fischer filozófiai álláspontját illusztráltam, ahol a magánvaló dolog fokozatos közelítéséről volt szó, pontosan a kritikai realizmus álláspontjának felel meg. Itt érdekes lenne tehát Fischer, Schlick és Feigl álláspontjait egymással összevetni.

Ez az a négy probléma, amelyekre lezárásként utalni szerettem volna: Fischer filozófiai művének az egésze, az a baráti és szakmai környezet, amelyben ez a mű keletkezett, a kortörténeti körülmények meghatározó ereje és negyedikként a kritikai realizmus Fischer-féle megvalósításának a sajátosságai.

Fischer Antal *A tudományos megismerés filozófiai alapjai* című műve tehát 1947-es illetve 1967-es megjelenése után hat ill. négy évtizeddel, valamint a szerző halála után 30 évvel is figyelemreméltó olvasmány, amely nem csupán a kor filozófiai eredményeit foglalja össze nemzetközi színvonalon, hanem a magyar szellem-történetben is fontos helyet foglal el. Ez a Fischer Antal halálának 30. évfordulója alkalmából tartott emlékülés reményeink szerint ösztönzés arra nézve, hogy Fischer megkapja a magyar filozófiatörténetben azt a helyet, amelyet megérdemel.

die bestimmende Kraft der zeithistorischen Umstände und als Viertes die Spezifität von Fischers Kritischem Realismus.

Anton Fischers *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* sind sechs bzw. vier Jahrzehnte nach ihrem Erscheinen 1947 resp. 1967 sowie 30 Jahre nach dem Tod des Autors ein bemerkenswertes Werk, das die philosophischen Ergebnisse seiner Zeit auf internationalem Niveau zusammenfasst und auch in der ungarischen Geistesgeschichte einen wichtigen Platz einnimmt. Diese, anlässlich des 30. Todestages von Anton Fischer veranstaltete Gedenksitzung ist nach unserer Hoffnung eine Anregung dafür, dass Fischer auch in der ungarischen Philosophiegeschichte den Platz bekommt, den er verdient.

²⁶ Herbert Feigl, *Existential Hypotheses*, in: *Philosophy of Science* 1950: 160–169.

FISCHER ANTAL
TUDOMÁNYFILOZÓFIAI NÉZETEI
ÉS A LOGIKAI EMPIRIZMUS

Ambrus Gergely
(Miskolci Egyetem)

BEVEZETŐ

A tudósok érdeklődése a megismerés filozófiai kérdései iránt a tudomány stabil – Kuhn fogalmával – normáltudományos szakaszaiban viszonylag csekély, a tudományos forradalmak idején azonban megélnékül, írja Fischer Antal könyve, a *Die Philosophische Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* bevezetőjében, 1946 decemberében.

A normáltudomány magabiztos korszakaiban az ismeretelméleti megalapozás nem tűnik fontosnak, hiszen az eredmények mintegy önmagukban garantálni látszanak, hogy a tudomány valódi tudással szolgál (gondoljunk csak a Newton-elmélet, vagy a Maxwell elektrodinamikája által indukált tudományos és technikai fejlődésre). A tudományos forradalmak idején azonban a tudósok érdeklődése is megélnékül az ismeretelmélet és a természetfilozófia iránt. Ilyen időszak volt a 20. század első fele is, amire jó példával szolgál Fischer Antal könyve is: a *Die Philosophische Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* a tudományos tudás ismeretelméleti problémáinak bemutatása a tudósok számára, egy filozófiailag iskolázott tudós által.

A természettudósok kincstári filozófiája, legalábbis a normáltudomány időszakában, jellemzően az ismeretelméleti realizmus: eszerint a tudomány tárgya a megismeréstől/elmétől független természet, annak lényegét ismeri meg, fokozatosan haladva a – magánvaló – világ egyre teljesebb megismerése felé.¹ A tuda-

¹ A hangsúly a *tudósokon* van: a tudománnyal foglalkozó filozófusok között természetesen erőteljes antirealista álláspontokat találhatunk, elég itt a 19. századi pozitivisták vagy neo-kantiánus tudomány-értelmezésekre utalni.

ANTAL FISCHER'S VIEWS
ON THE PHILOSOPHY OF SCIENCE
AND LOGICAL EMPIRICISM

Gergely Ambrus
(University of Miskolc)

INTRODUCTION

Scientists tend to worry less about the philosophical questions concerning knowledge in eras of solid scientific progress (in the periods of normal science, we may say in Kuhnian terms), but their interest increases in the turmoil of scientific revolutions, writes Antal Fischer in the introduction of his book, *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis*, in December 1946.

In the self-confident atmosphere of normal science, epistemological foundations do not seem to be of much importance, as the achievements of science seem to justify themselves that science delivers genuine knowledge (think of, for example, the scientific and technological progress elicited by the theories of Newton or Maxwell). However, in the ages of scientific revolutions, scientists become more interested in issues of epistemology and philosophy of nature. The first part of the 20th century was such a revolutionary period – as is represented by the book of Antal Fisher itself: *Die philosophischen Grundlagen der wissenschaftlichen Erkenntnis* is an elaborate presentation of the epistemological problems concerning scientific knowledge for philosophically minded scientists by a philosophically trained scientist.

The common wisdom of natural scientists, in the normal-scientific periods at least, is characteristically epistemological realism: accordingly, science deals with nature itself, which is independent of our mind and cognitive capacities, and advances gradually towards an all-embracing knowledge of the world in

mányos forradalmak viszont aláássák a kincstári optimizmust: az elméletek gyors változásai, a rivális elméletek elszaporodása, a sokáig megingathatatlanak tűnő alapfogalmak új értelmezései nemcsak azt eredményezik, hogy a tudósok fokozottan érdeklődnek a tudomány, vagy szűkebb diszciplinájuk filozófiai problémái iránt, hanem gyakran agnoszticizmushoz is vezetnek még a kiemelkedő tudósok körében is. Így volt ez Fischer szerint a 20. század első felében is.

Fischer Antal egyik átfogó célja, hogy megmutassa: a tudósok hagyományos vonzódása a realizmus iránt jogosult, szemben a korban (értsd a 19. század végétől a 20. század közepéig tartó időszakban) uralkodó „agnosztikus tendenciákkal”. Ismeretelméleti platformja saját terminusával egyfajta „kritikus realizmus” (ami nem azonos a neokantiánus kritikai realizmussal). A könyv a tudományos megismerés alapjait a következő kérdések mentén tárgyalja: a megismerési folyamatok pszichológiai aspektusai és korlátai; a megismerés logikai alapjai; a tudományos módszer kérdései. Ezek ismertetése után lát hozzá a megismeréssel kapcsolatos hagyományos filozófiai témák, az ismeretelmélet nagy problémáinak elemzéséhez. Ezek a következők. A tudás tárgya: a valóság és a látszat értelmezése; a tudás forrása: empirizmus és racionalizmus; a tudás lehetősége: az agnoszticizmus problémája; a tudomány útja a világ magánvaló lényegének megismeréséhez. Végül bizonyos természetfilozófiai kérdések kerülnek terítékre: az okság és a determinizmus problémája, valamint a természettörvények értelmezései. A könyv egy, a humántudományokra kitekintő fejezettel zárul.

A könyv Fischernek a tudományos megismerés értelmére és lényegére vonatkozó nézeteivel indul: központi állítása, hogy az emberi *tudásvágy transzcendens*, illetve van egy transzcendens eleme, amely meghaladja a tudás biológiai funkcióját, vagyis az ön- és fajfenntartás szempontjából hasznos tudáson túli ismeretekre irányul: az emberi megismerő tevékenység ebből a szempontból nem biológiailag meghatározott. Biológiai felépítésünk persze meghatározza érzékelésünket, érzékszerveink behatárol-

A természettudósok körében azonban a realista attitűd sokkal gyakoribb. Vannak persze filozófus-tudósok is, mint például a pozitivistá-fenomenalista Mach, aki antirealista volt a fenti értelemben.

itself.¹ Scientific revolutions, however, tend to undermine this common wisdom: as theories proliferate, deeply entrenched notions are endowed with new meanings, scientists are keen to learn more about the philosophical problems of their special field of science; besides, they also get prone to agnosticism. This was the situation in the first part of the 20th century as well, according to Fischer.

One of Fisher's overall aims was to show: the traditional bias of scientists towards realism is well-founded, contrary to the „agnostic tendencies” of the age (viz. from the turn of the 19th century until the mid-20th century). His epistemological platform was – in his own terms – a sort of „critical realism” (which is not to be confused with the neo-Kantian critical realism). The book addresses the fundamental issues concerning scientific knowledge, structured around the following topics: the psychological aspects and boundaries of cognition; the logical foundations of cognition; questions of scientific methodology. After discussing these topics, Fischer sets out to analyse the great problems of epistemology, namely: reality and appearance; the source of knowledge: empiricism and rationalism; the possibility of knowledge: the problem of agnosticism; how science accesses the real nature of the world. Finally, some problems from the philosophy of nature are addressed: the problems of causation and determinism and the concept of a law of nature; the book concludes with a chapter on humanities.

Fischer begins by exposing his views on the aim and subject-matter of scientific inquiry. His main tenet is that the human desire to know is transcendent, it transcends the biological purposes of knowledge, i.e. it aims at a knowledge which is beyond the needs of self preservation or the preservation of the race: in this sense, the cognitive capacities of humans are unconstrained. Surely, our biological set-up delimits our perceptions; our sensory organs delineate what sort of sensory experience we may have. But for humans, this biological limitation can be transcended.

¹ The emphasis is on *scientists*: there have been quite a few anti-realists among philosophers of science; it suffices to mention the 19th century positivists and neo-Kantians. Among the natural scientists, however, realism is much more common – though there are exceptions, of course, Mach, for example, was an anti-realist in our sense.

ják, hogy milyenfajta érzékszervi észleleteink lehetnek egyáltalán. Ez a biológiai behatároltság azonban – az ember számára – meghaladható.

Érdekes ez a biológiai kiindulópontú antropológiai kép. Ne felejtjük el, Fisher Antal orvos volt: ez a tény részben magyarázza a problémafelvetést, ami a korabeli és a mai ismeretelméleti irodalomban sem általános, tudniillik, hogy hogyan és mennyiben korlátozzák biológiai adottságaink a világ megismerhetőségét számunkra. Ez a kérdés nemcsak azzal függ össze, hogy érzékszerveink speciális felépítése *esetlegesen* határolja be, hogy a világ jelenségeinek milyen szeletét tudjuk közvetlenül észlelni, (hogy például a fény vagy hanghullámok milyen tartományából származó ingereket tudjuk érzékelni és feldolgozni), hanem összefügg gondolkodásunk, fogalmaink, fogalomalkotó képességünk természetével és esetleges korlátaival is.

LOGIKA

A továbbiakban Fischer logika értelmezését és ismeretelméleti nézeteinek jellemzőit mutatom be kicsit részletesebben.

A logika státusza. Fischer a tudományos tudás bizonyosságának szempontjából kitüntetett szerepet tulajdonított a logika értelmezésének. A különféle nézetek tárgyalásában „a logika” fogalmát többféle értelemben is használja, nem mindig különítve el ezeket egymástól.² Egyfelől logika alatt érti a modern szimbolikus logikát (amely teljesen formális módon a jelek használatának összefüggéseivel foglalkozik, tekintet nélkül arra, hogy ezek a jelek mire referálnak a világban). Másfelől, egy régebbi használatával összhangban, a logikát mint a gondolkodás törvényeit értelmezi. A minden megismerés alapjaként tekintett hagyományos logikai axiómák (az azonosság, az ellentmondásmentesség és a kizárt harmadik törvénye) mellett, idesorol bizonyos diszciplína-specifikus ún. rendszeraxiómákat (amilyen például az energiamegmaradás elve, vagy az egyszerűség elve a fizikában,

² Ez egyébként nem meglepő: a formális logika relatíve fiatal diszciplína volt ekkoriban, és a logika fogalmának a szimbolikus logika értelmében vett használata még nem volt olyan általános, mint manapság.

Fischer's anthropology thus has a biological starting point, i.e. the question as to how and to what extent our biological capacities delimit what we can know about the world. This question relates not only to the issue that the nature of our sense organs delimit *contingently* which part of the world is directly perceivable for us (as e.g. what range of light and sound waves can we sense and process), but is also connected to the nature of our concepts, and the possible limitations of our conceptual capacities. This approach was not at all widespread in the then contemporary literature on epistemology, and is surely to be explained by the fact that Fischer was a physician.

LOGIC

In the following I shall present Fischer's views on logic and epistemology, in somewhat more detail.

The status of logic. Fischer attributed a pre-eminent role to logic, in founding the certainty of scientific knowledge. He used the notion of „logic” in several senses, which he did not always disambiguate.² On the one hand, he refers by „logic” to modern symbolic logic (which deals formally with the use of symbols, regardless of what the symbols refer to in the world). On the other, he also meant by logic „the laws of thinking”, in accordance with another, earlier use. Besides the basic logical axioms (the law of identity, contradiction, and the excluded middle), which he regarded as founding the possibility of any knowledge, he considered some discipline-specific „system-axioms” (as e.g. the law of the conservation of energy, or the principle of simplicity in physics, or the principle of self-preservation or race preservation in biology) as belonging to the subject-matter of logic; and general categories, namely substance, causation, space and time as well. Further, he also aimed at explaining some specific concepts, which played a role in the formulation of empirical scientific theories.

² This is not very surprising, however: formal logic was a relatively new discipline then, and the expression „logic” was not used to mean symbolic logic as generally as today.

az önfenntartás és a fajfenntartás elve a biológiában), illetve általános kategóriákat, így a szubsztancia, az okság, a tér és az idő fogalmát. Ezen kívül foglalkozik még az empirikus tudományos elméletek megfogalmazásában szereplő specifikus fogalmak értelmezésével is.

Fischer átfogó célkitűzése logika-értelmezésében is könnyen tetten érhető: az általa agnosztikusnak tekintett, vagy ilyen implikációkkal járó értelmezések ellen érvel, és olyan álláspontot igyekszik megfogalmazni, amely összefér általános ismeretelméleti realizmusával. Elveti a szimbolikus logika általa konvencionalistának tekintett értelmezéseit, jelesül Wittgenstein *Tractatus*-beli logika-felfogását, illetve Carnap *Aufbau*-beli nézeteit. E nézetek Fischer szerint a logikát tautologikusnak tekintik, tehát azt állítják, a logikai igazságok analitikusak és nem mondanak semmit a világról; pusztán a jelek használati módjáról szólnak, *így tehát* konvencionálisak. Nos, ez az értelmezés talán némi kiegészítésre szorul. Kétségtelen, Wittgenstein a *Tractatus*-ban tautologikusként jellemezte a logikai igazságokat. Számos értelmezés szerint azonban inkább transzcendentálisnak, az értelmes kijelentések megfogalmazását lehetővé tevőnek tekintette a logikát (ne felejtjük el, ekkor még szó sincs logikai pluralizmusról), nem pedig konvencionálisnak, tehát önkényesnek. Mi több, amellet is szólnak érvek, hogy az *Aufbau*-ban Carnap is inkább a logika egyfajta transzcendentális – neokantiánus indíttatású – értelmezését fogadta el (természetesen csak a logika státuszáról van szó, a tartalom tekintetében Russell *Principia Mathematica*-beli elméletét követte, nem a neokantiánusokat).³ Ha pedig az egyetlen logika transzcendentális, tehát csak és kizárólag az olyan kijelentések értelmesek, amelyek a logikai formával összhangban fogalmazódtak meg, akkor a logika éppen, hogy nem önkényes.

Mindenképpen Fischer értelmezése mellett szól azonban, hogy a *Tractatus*-t a Bécsi Kör egyes tagjai, így Carnap is, hajlamosak voltak pontosan úgy érteni, vagy éppen félreérteni, ahogy ő. Ezért az értelmezéstörténet szempontjából inkább az az érde-

³ Vö. pl. Alan W. Richardson: *Carnap's Construction of the World, The Aufbau and the Emergence of Logical Empiricism* (Cambridge, 1998)

Fischer's overall philosophical aim is easy to discern in his account of logic as well: he argued against views which he considered as explicitly agnostic or having agnostic implications, and attempted to counter them with views which were consistent with his epistemological realism. He rejected certain accounts of symbolic logic, which he deemed conventionalist, namely Wittgenstein's conception presented in the *Tractatus*, and Carnap's *Aufbau* view.³ According to Fischer, these approaches regard logic as tautological: they claim that logical truths are analytic and do not say anything about the world, they express only how the symbols of a language are used – hence they are conventional. Now, this interpretation may need of some clarification. True, in the *Tractatus* Wittgenstein characterized logical truths as tautological. There are convincing interpretations, however, according to which Wittgenstein regarded logic⁴ as transcendental, not conventional (i.e. arbitrary). Moreover, there is also some evidence to the point that Carnap, at the time of writing the *Aufbau*, also regarded logic as transcendental – following some neo-Kantian ideas on logic (though, of course, he agreed with the neo-Kantians only about the general status of logic, not its content; in this latter respect he followed Russell's *Principia Mathematica*).⁵ Now, if the one and only logic is transcendental, then clearly, it cannot be conventional.

It is to be noted, however, in Fischer's favour, that some members of the Vienna Circle, including Carnap, understood or misunderstood the *Tractatus* just the same way as Fischer did. Therefore, the interesting question about the interpretational history of the *Tractatus* is why Fischer thought that the *Tractatus* and the *Aufbau* treated logic as conventional. My suggestion is the following. The conventionality of logic was generally regarded as the common platform of the Vienna Circle from the mid-thirties onwards, i.e. after Carnap formulated his

³ Cf. Ludwig Wittgenstein: *Tractatus Logico-Philosophicus* (London, 1922); Rudolf Carnap: *Der logische Aufbau der Welt* (Berlin, 1928).

⁴ The one and only logic – we should keep in mind that at that time logical pluralism was not yet on the horizon.

⁵ Cf. e.g. Alan W. Richardson: *Carnap's Construction of the World, The Aufbau and the Emergence of Logical Empiricism* (Cambridge, 1998).

kes, miért gondolta úgy Fischer, hogy a *Tractatus* és az *Aufbau* szerint a logika konvencionális.

Az én elképzelésem a következő. Ezt a nézetet a harmincas évek közepétől, a logikai pluralizmus tézisének megfogalmazása⁴ és elterjedése nyomán tekintették a Bécsi Kör közös platformjának. Így például a logikai pozitivizmus doktrínáját összefoglaló két könyv, amelyekre Fischer is többször hivatkozik, Viktor Kraft *Der Wiener Kreis* (1950), illetve Richard von Mises *Kleines Lehrbuch des Positivismus* (1939) című művei is ezt tekintik a Kör érett logika-értelmezésének. Fischer vélhetőleg ezt a később általánossá vált értelmezést vetíti vissza az *Aufbau*ra és a *Tractatus*ra is.

Mindenesetre, függetlenül ettől az értelmezéstörténeti kérdéstől, Fischer elvetette a konvencionalistának tekintett logikai felfogásokat, mondván, hogy a logikából pusztán üres észjátékot (*Gedankenspiel*) csinál. Ugyanakkor elismerte a logikai pozitivisták eredményeit a szimbolikus logikai rendszerek fejlesztésében, ám úgy vélte, a Bécsi Kör extrém agnoszticizmust képviselt, amennyiben az empirikus fogalmak illetve az empirikus tudás fenomenalista-pozitivisták felfogását összeházasította a logika tartalom nélküli ségének a tézisével. Ha így értjük a logikai pozitivisták doktrínát, akkor Fischer nyilván joggal utasította el azt: egy ilyen felfogás alapján a tudományos megismerés tartalma semmiképpen nem lehet a világ maga (*an sich*) – szemben azzal, amit Fischer képvisel. Más kérdés, újfent, hogy ez a logikai pozitivisták értelmezés mennyiben tartható. De az is világos, újra Fischer védelmében, hogy például a Bécsi Kör tag Viktor Kraft is ezt az értelmezést képviselte (lásd *Der Wiener Kreis*).

Axiómák és kategóriák. Most röviden összefoglalom az axiómák és a kategóriák értelmezését. Fischer az empirizmus és a racionalizmus egyfajta keverékét képviselte: az axiómák a priori ismertek, a rendszertörvények empirikus igazolásra szorulnak, a kategóriák viszont egyszerre a gondolkodás és a létezők tulajdonságai is, a világban vannak, ugyanakkor gondolkodásunk alapformái is.

Ami a logikai alapaxiómákat illeti: Fischer szerint ezeket a priori intuícióval látjuk be, nem konvencionálisak, hanem min-

⁴ Vö. Rudolf Carnap: *Logischer Syntax* (Wien, 1934).

thesis of logical pluralism.⁶ For example, Viktor Kraft's *Der Wiener Kreis* (1950), and Richard von Mises' *Kleines Lehrbuch des Positivismus* (1939), two books summarizing the doctrines of logical positivism to which Fischer refers to extensively, both present the conventionality thesis as the mature view of the Vienna Circle.

Be it as it may, Fischer resolutely rejected the conventionality of logic, claiming that it turns logic into a pure mind game (*Gedankenspiel*). At the same time, he acknowledged the achievements of logical positivists in the development of systems of symbolic logic, but he also held that the Vienna Circle represented an extreme agnosticism as they wed the phenomenalist-positivist account of empirical concepts and empirical knowledge with the thesis that logic has no content. Now, if this interpretation of the logical positivist doctrine were correct, Fischer's rejection of it would be acceptable: for according to such a view, the subject-matter of scientific inquiry clearly cannot be the world „an sich” – contrary to what Fisher believed. It is another question, whether and to what extent this interpretation of logical positivism is correct. But it is also clear, in defense of Fischer again, that some members of the Vienna Circle, e.g. Viktor Kraft, also advocated a similar view (see his *Der Wiener Kreis*).

Axioms and categories. Now I summarize Fischer's account of axioms and categories. Fischer represented a certain blend of empiricism and rationalism: axioms are known *a priori*; system laws are to be justified empirically; categories, however, belong both to the realm of thought and reality: they are in the world, but they are also the fundamental forms of our thinking.

As far as logical axioms are concerned: according to Fischer, we grasp their truth by *a priori* intuition; they are not conventional, but the foundation of any thinking in general. „Axiome sind a priori, unabhängig von der Erfahrung, unbedingt geltende formale Grundlagen des Seiendes, die der menschliche Geist intuitiv erfasst.” („The axioms are a priori, experience-independent, unconditionally true formal bases of the existing things, which are grasped intuitively by the human mind”). System laws (the

⁶ Cf. Rudolf Carnap: *Logischer Syntax* (Wien, 1934).

den gondolkodás alapjai: „Axiome sind a priori, unabhängig von der Erfahrung, unbedingt geltende formale Grundlagen des Seiendes, die der menschliche Geist intuitiv erfasst.” („Az axiómák a létező a priori, tapasztalattól független, feltétlenül érvényes, formális alapjai, amelyeket az emberi elme intuitíve ragad meg”). A rendszertörvények (az egyszerűség elve, vagy az energiamegmaradás elve) viszont empirikus igazolásra szorulnak. A kategóriák (tér, idő, okság, szubsztancia) státusza „köztes” az axiómák és a rendszertörvények között. Általánosságuknál fogva regulatív jellegűnek tűnnek, ennyiben az axiómákhoz állnak közel, azonban empirikus igazolásra szorulnak.

A kategóriákkal kapcsolatban Fischer izgalmas álláspontot képvisel. Értelmezését röviden és általánosan a logika fejezetben fejti ki, de az okság kategóriáját hosszabban tárgyalja a „Természetfilozófiai határkérdések” fejezetben is. Az elképzelés fő vonalai a következők.

1. Az okság, a szubsztancia, a tér és az idő fogalma Fischer szerint a létezők alapvonásait ragadják meg, nem csak a hétköznapi józan ész világképének alapfogalmai. Ezt a nézetet részben bizonyos kvantummechanika értelmezésekkel, elsősorban Heisenberg nézetével szemben fogalmazta meg, aki szerint a kvantummechanika tartalmát (a kvantummechanika által leírt valóságot) nem lehet az okság, és a szubsztancia, illetve a tér és idő *commonsense* fogalmaival leírni. Fischer ezzel szemben azt állítja: „Wir glauben allerdings, das auch für die Theorien der Atomphysik die kategorielle Denkformen in ihren reinen, von zeitlich bedingten Zutaten freien Gestalt unentberliche Hilfsmittel sind, unentberlich schon deshalb, weil sie (...) auch die Formen des Seienden sind.” (Úgy gondoljuk, hogy a kategoriális gondolati formák tiszta, az időben változó, tranziens elemektől megszabadított alakjukban, nélkülözhetetlen segéd-eszközök az atomfizikai elméletek számára is, mivel ezek (...) a gondolati formák a létező formái is.) (130. o.).
2. A kategóriák azonban amellet, hogy a valóság rendeződésének legáltalánosabb elvei, a gondolkodás formái is, amelyeket intuitíve megragadunk. Hogyan is értsük ezt? Nagy vonalakban három elképzelést szokás megkülönböztetni a kategóriák forrásának vonatkozásában.

principle of simplicity, or the principle of energy conservation) require empirical justification. The status of categories (space, time, causality, substance) is intermediate between the axioms and the system laws. As regards their generality, they appear to be regulative; in this respect they are closer to the axioms; on the other hand, they also require empirical justification.

As regards the categories, Fischer put forward an interesting view. He presented his view briefly in the chapter on logic, but the category of causation is discussed at length in the chapter „Philosophy of nature: some borderline questions”. The outlines of his conception are the following.

1. The notions of causation, substance, space and time track the fundamental characteristics of beings (or at least of the physical entities), they are not only the basic notions making up the commonsense picture of the world. This view goes against some interpretations of quantummechanics, mainly that of Heisenberg, who held that the content of quantummechanics could not be described by the commonsense notions of cause, substance, space and time. As against this view Fischer claimed: „Wir glauben allerdings, das auch für die Theorien der Atomphysik die kategorielle Denkformen in ihren reinen, von zeitlich bedingten Zutaten freien Gestalt unentberliche Hilfsmittel sind, unentberlich schon deshalb, weil sie (...) auch die Formen des Seienden sind.” (We think that the pure categorial forms of thought, disentangled from their transient components, are indispensable auxiliary tools for the theories of atomic physics, for (...) these forms of thought are also the forms of the existents.) (p. 130.)
2. The categories, besides being the most general ordering principles of reality, are also the forms of thinking, which we intuitively grasp. But how should we understand this? In broad outline, we may distinguish between three conceptions concerning the origin of categories.
 - i. Categories are the fundamental properties of the things themselves.
 - ii. Categories are projected by our mind onto our experiences, hence they are determined by the – contingent – nature of our mind; it is thus impossible

- i. Maguknak a dolgoknak az alaptulajdonságairól van szó.
- ii. Az elménk vetíti rá ezeket az alapvonásokat a tapasztalatainkra, forrásuk tehát elménk – kontingens – természete, és nem lehetséges megtudnunk, hogy valóban megfelel-e valami ezeknek, vagy sem az elménktől független világban.
- iii. A kategóriák az empirikus tudás *szükségszerű* feltételei, s csak a kategóriák által rendezett tapasztalatra vonatkozóan lehetséges tudás.

Fischer mindhárom nézettől eltérő álláspontot képviselt: azt állította, hogy a kategóriák *egyszerre* gondolkodásunk alapvető formái és a valóság alapvető tulajdonságai. Az okságra vonatkozó nézete – az én rekonstrukciómban – a következő. Egyfelől kategóriák nélkül nem lehetséges tapasztalat. Ugyanakkor közvetlenül nem férünk hozzá a magánvaló fizikai világhoz, amit a mikrofizika leír. Honnan tudjuk tehát, hogy az okságnak vagy a szubsztanciának megfelel-e valami a magánvaló világban? Fischer javaslata a következő. Ezeknek a kategóriáknak a valóságosságát az igazolja, hogy „beválnak”: azaz, hogy az oksági típusú leírások nagy magyarázó illetve előrejelző erővel bírnak, jól működnek a fizikai jelenségek magyarázatában. Azt tehát, hogy az oksági viszony fogalmának valami valóságos felel meg, közvetve az igazolja, vagy vindikálja, hogy az oksági magyarázatok működnek.

Fischer okságértelmezésének további fontos eleme, hogy az oksági viszonyokat fizikai entitások közötti viszonyoknak, azaz fizikai kölcsönhatásokra redukálhatónak tartja. Vizsgálja továbbá az olyan felvetéseket is, elsősorban Heisenbergét, amelyek szerint a kvantummechanika szintjén nem alkalmazhatók az oksági leírások. Fischer álláspontja, Born nézetéhez csatlakozva a következő. A kvantumfolyamatok oksági leírása a mérőműszer és a mérendő jelenség kölcsönhatása miatt nem lehetséges. Az azonban, hogy az oksági leírások ilyen okok miatt nem alkalmazhatók, nem jelenti azt, hogy a folyamatok maguk ne lennének okságiak.

to know whether there is something out there, in the mind-independent world, which corresponds to them.

- iii. Categories are necessary conditions of empirical knowledge; knowledge is possible only about experience ordered by the categories.

Fischer put forward a view which differs from all three of these approaches. He claimed that the categories are *both* the fundamental forms of our thinking *and* the fundamental properties of reality. This account may be illustrated by Fischer's account of causation. On the one hand, experience is impossible without categories. On the other, we have no direct access to the mind-independent physical world, which is described by microphysics. How, then, can we know that there exists something in the world, which corresponds to our concepts of causation? According to Fischer's proposal, the reality of these categories are justified by the fact that they *work*: causal descriptions have great explanatory and predictive power, they function well in explaining physical phenomena. Thus, the reality of causal relations in the world is justified indirectly, it is vindicated by the fact that causal explanations work well.

A further important component of Fischer's account of causation is that he regarded causal relations to be reducible to physical interactions. He also considered suggestions to the point (primarily Heisenberg's), that causal descriptions could not be applied at the quantum level. Fischer's view, joining Born's, was that the impossibility to give causal descriptions of quantum processes was due to the interactions between the measuring equipment and the phenomenon to be measured. But the fact that a causal description cannot be formulated *for this reason* does not show that the processes themselves are not causal.

A logika tárgyalása után térjünk át az ismeretelméletre. Fischer átfogó célja az ismeretelméleti fejezetben is az agnoszticizmus elleni küzdelem. Sorra veszi a külvilág (tudniillik az elmefüggetlen, avagy a megismerőtől független világ) létezése és megismerhetősége elleni legfőbb nézeteket és érveket a filozófiatörténetből, és ezeket igyekszik cáfolni. Kiemelten tárgyalja és bírálja a 18. századi brit empiristák közül Berkeley idealizmusát és a hume-i szkeptizizmust, a 19. századi pozitivisták közül Comte, Mill, és Mach felfogását. Ezen kívül részletesen foglalkozik a kortárs logikai pozitivistákkal, elsősorban Carnap, Schlick és Hahn, valamint Reichenbach és Richard von Mises nézeteivel, valamint velük rokonszenvező tudósok, így Eddington, Bridgeman és Heisenberg filozófiai elméleteivel is.

Nos, a fenti szerzők nyilvánvalóan igen sok szempontból eltérő nézeteket vallottak. Ugyanakkor érdekes az a perspektíva, ahonnan nézve egy csoportba sorolhatók. Fischer csoportosításának alapja ugyanis az, hogy a fenti szerzők *mind* antirealisták és agnosztikusok voltak, azaz Fischer szerint a *kortárs filozófia* (ti. a 20. század első felének filozófiája) szinte minden jelentős irányzata – a Moore-féle józan ész realizmuson kívül – antirealista volt.

Az alábbiakban Fischer és a logikai pozitivisták ismeretelméleti nézeteinek a viszonyát mutatnám be futólag. Nos, a Bécsi Kör tagjai általában, és Carnap különösképpen nem tekintette magát agnosztikusnak. Az uralkodó mai értelmezés szerint inkább arról volt szó, hogy Carnap „nem vette komolyan” a szkeptikus problémát.⁵ Úgy gondolta, a tudomány, a tudományos módszerek adják a legbiztosabb tudást. Ebben mindenképpen egyetértett volna Fischerrel. Ugyanakkor úgy vélte, *nem kell*, mert *nem is lehet* megalapozni a tudományos tudást. Nem létezik ugyanis olyan *tudományon kívüli* nézőpont, vagy alap, ahonnan megítélhető lenne, hogy a tudományos eredmények valóban tudással szolgálnak-e. Nos, ebben Fischer nyilvánvalóan nem értett volna egyet, hiszen könyvének egyik fő célja éppen az, hogy *filozófiailag igazolja*, a tudomány valódi ismeret-

⁵ Vö. pl. Michael Friedman: *Reconsidering Logical Positivism* (Cambridge, 1999).

I continue with the discussion of Fischer's epistemology. The overall aim of Fischer in the chapter on epistemology is, again, to surmount agnosticism. He addressed the main views and arguments against the existence or the knowability of the external world (i.e. the world existing independently of a cognizing mind), put forward in the history of philosophy, and tried to refute them. Among the 18th century empiricists he emphatically criticized Berkeley's idealism and Hume's skepticism, among the 19th century positivists Comte, Mill and Mach. He discussed in detail the contemporary logical positivists, primarily the views of Carnap, Schlick and Hahn, Reichenbach and Richard von Mises, and the philosophical theories of scientists sympathizing with some of the positivist views, namely Eddington, Bridgeman and Heisenberg.

Obviously, these philosophers and scientists had rather different views. Therefore it is interesting to clarify from what perspective can they be seen as forming a group. Fischer's sorting principle is that the above authors are *all* anti-realists and agnostic, hence, according to him, all significant movements or factions of the philosophical scene in the first part of the 20th century were anti-realist, Moore's commonsense realism being the only exception.

In the following, I shall introduce briefly the relations between the epistemological views of Fischer and the logical positivists. Firstly, the members of the Vienna Circle, and especially Carnap, did not consider themselves as agnostic. According to a current, widely accepted interpretation, it would be more appropriate to say that Carnap did not take the sceptical problem seriously.⁷ He was convinced that the knowledge science conveys has the greatest certainty (among all possible sources). In this respect, he would surely have agreed with Fischer. At the same time, however, he thought that scientific knowledge *need not*, because it *cannot* be provided with justifying foundations. For there is no point of view external to science from which it could be judged whether the deliverances of science provide us with real

⁷ Cf. e.g. Michael Friedman: *Reconsidering Logical Positivism* (Cambridge, 1999).

retekkel szolgál. Másfelől, szoros összefüggésben a szkepticizmus-probléma értelmetlenségének tézisével, Carnap (és más bécsi körösök) nem voltak antirealisták. Ennél ugyanis sokkal radikálisabbak voltak, tudniillik azt állították, hogy a metafizikai realizmus nem téves, hanem értelmetlen nézet (éppúgy, mint az idealizmus egyébként).

A logikai pozitivisták felfogás antirealistaként és agnosztikusként való értelmezése ugyanakkor igen elterjedt volt a korban. Elég itt csak arra utalni, hogy Schlicknek az 1930-as évek elején Max Planckkal szemben kellett megvédenie magát attól a vádtól, hogy szerinte a fizikusok nem a valóságot ismerik meg.⁶ Úgy is mondhatnám, Fischer ezzel a logikai pozitívizmus értelmezéssel meglehetősen jó társaságban volt. Fischer mellett szól továbbá az is, hogy egy ismeretelméleti vagy tudományos realista számára persze a logikai pozitivisták nézet azon értelmezése sem fogadható el, hogy minden metafizikai, a valóság általános természetére vonatkozó nézet értelmetlen. Akkor sem, ha ezen nézet képviselői egyébként a tudomány eredményeit a legmagasabbra értékelték (szemben más korabeli irányzatokkal). A realista, így Fischer is, úgy gondolja, hogy a metafizikai realizmus igenis értelmes – és persze igaz. Ráadásul Fischer nem elégedett meg a logikai pozitivisták nézetek elutasításával, jónéhány érvelést is felhozott ellenük.

KONKLÚZIÓ

Zárásul hadd emeljem ki Fischer művének filozófiatörténeti érdekességét. Fischer nézőpontja visszaadja azt az általános filozófiai légkört, amely meghatározó volt a 20. század első felében. Ez azért is fontos, mert a mai, 21. század eleji analitikus metafizika

⁶ Schlick védekezése az empirikus valóság és a metafizikai valóság (kanti eredetű) megkülönböztetésén alapult. Lásd Schlick, M. (1932–1933), „Pozitivismus und Realismus”, *Erkenntnis* 3/1, 1–31. Magyarul: „Pozitívizmus és realizmus”, in Altrichter F. (szerk.), *A Bécsi Kör filozófiája*, Budapest, Gondolat, 1972. Ez a tanulmány válasz Max Planck egy előadására (Planck, M. (1931), „Positivismus und reale Aussenwelt”, Leipzig, Akademische Verlagsgesellschaft. Magyarul: „Pozitívizmus és reális külvilág” in uő: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 1965.

knowledge or not. Of course, Fischer would not have agreed with this, since the main goal of his book was to *philosophically justify* that science conveys genuine knowledge. Secondly, Carnap (and other members of the Vienna Circle) were no anti-realists, for reasons connected with their thesis about the meaninglessness of scepticism. As a matter of fact, they were much more radical: they held not that metaphysical realism is false, but that it is meaningless (just like idealism, for that matter).

However, interpreting the logical positivists as anti-realists and agnostic was a rather common misunderstanding among the contemporaries. Suffice it to mention here, that Schlick had to defend himself against Max Planck’s accusation that the positivists deny that physics provide us with knowledge of reality.⁸ Hence, we might say, Fischer was in a good company with his interpretation. It also counts for the consistency of Fischer’s view, that for an epistemological or scientific realist, like himself, the logical positivist view that all metaphysical questions about the general nature of reality are senseless, cannot be accepted anyway. And in this respect, it does not make a difference that the proponents of such a view esteemed science highly (as opposed to other philosophical movements of the age). Realists, Fischer included, think that metaphysical realism is a meaningful doctrine (and moreover, it is true). Besides, Fischer was not content simply with the rejection of logical positivism, but he put forward several arguments against it as well.

CONCLUSION

As a concluding remark I would like to call attention to the historical interest of Fischer’s work. In a way, Fischer’s standpoint restores the general philosophical atmosphere dominant in the first part of the 20th century. It is important to see this, for the contemporary, early 21th century analytic metaphysics is

⁸ Schlick’s defence was based on a distinction between empirical and metaphysical reality (which has its origin in Kant), see Moritz Schlick (1932–1933): „Pozitívizmus und Realismus” (*Erkenntnis* 3/1, 1–31). This paper was a reply to a lecture of Planck; see Max Planck (1931): „Positivismus und reale Aussenwelt”, (Leipzig, Akademische Verlagsgesellschaft).

beállítottsága döntően realista és naturalista, így nehéz beleélni magunkat abba a helyzetbe, amelyben a tudományos realizmus védelmében fellépni fontos és filozófiailag releváns projekt volt. Az 1940-es évek azonban ilyen kor volt. Ne felejtsük el, az analitikus filozófia naturalista fordulata illetve a tudományos realizmus hódítása csak a hatvanas években kezdődött. Fischer Antal könyve e tekintetben megelőzte korát. Ezért, noha általánosan agnosztikusként és antirealistaként jellemezni a 20. század első felének filozófiáját talán túl sommás, ez a felfogás mégis jelzi, mennyire más volt az a kontextus, amelyben értelmezni kell a korabeli filozófiát, beleértve a tudományokkal maximálisan rokonszenvező irányzatokat is, így a „tudományos világfelfogás” propagálóit, a bécsi körös Carnap, Neurath és Hahn nézeteit (nem beszélve a tudományellenes filozófiák képviselőiről). Ennek a történeti kontextusnak a figyelembe vételével válik igazán világossá Fischer filozófiai vállalkozásának tétje és érdemei.

determinately realist, hence it is hard to imagine those times and circumstances, when defending scientific realism was an important, philosophically relevant project. The 1940s, however, *was* such an age. The naturalist turn in philosophy and the conquest of scientific realism set in only in the early 1960s. In this respect, Fischer was well ahead of his age. Thus, although it may be simplifying a bit to characterize the whole philosophy of the first half of the 20th century as anti-realist and agnostic, nevertheless such an approach reveals for us how different the context was in which the philosophies from this period ought to be interpreted – even those thoroughly sympathetic towards the sciences, as the propagandists’ of the „scientific world conception”, Carnap’s, Neurath’s or Hahn’s were (not to speak about movements which despised science). Only by taking into account this historical context, could it be fully clear what was at stake, and appreciate the inevitable merits of Fischer’s philosophical enterprise.

Felelős kiadó: Német–Magyar Filozófiai Társaság

Borítóterv: Miklós Tamás

Könyvterv és tördelés: Somogyi Gyula

Korrektor: Fischer János, Olay Csaba

Nyomta és kötötte: Robinco Nyomda

Felelős vezető: Kecskeméty Péter